

Selectief groeien

De laatste jaren wordt het begrip selectieve groei steeds meer genoemd. Je telt niet mee als je het afwijst. Doe je dat toch dan ben je een aartsconservatief. En dat wil niemand zijn. Er is echter nog niemand geweest die een definitie van selectieve groei heeft gegeven die toepasbaar is in de praktische economische politiek. Er zijn ook nog weinig pogingen ondernomen om zo'n definitie te zoeken. Vage omschrijvingen zijn er wel. Zij komen allemaal neer op de definitie die de Studiestichting voor Radikale Politieke Vernieuwing (verbonden met de PPR) noemt in haar vorig jaar verschenen rapport *Selectieve groei* 1): „Selectieve groei is een economische ontwikkeling getoetst aan en gericht op de bijdrage aan het realiseren van de maatschappelijke doelstellingen”. Voor vele economische theoretici is zo'n omschrijving onzin, want de economische ontwikkeling is per definitie gericht op de realisering van maatschappelijke doelstellingen. De mening van de Studiestichting dat „wat goed is voor de economie, maar in beperkte mate goed is voor de mens”, is voor die theoretici dwaas. Iets minder moeite zullen ze hebben met de volgende uitlating: „Door selectieve groei te bepleiten, richten we ons tegen een autonome economische ontwikkeling. In plaats daarvan willen we elke economische activiteit beoordelen op de bijdrage aan de door ons gestelde maatschappelijke doeleinden”. M.a.w., de huidige economische ontwikkeling vindt te automatisch plaats, waardoor het de vraag is of de economie wel het welzijn van de mens bevordert zoals de theorie stelt, en bovendien strookt die ontwikkeling niet met de doelstellingen van de PPR.

Laat ik de lezer echter niet langer lastig vallen met theoretische oneffenheden in het rapport van de Studiestichting van de PPR. Het rapport verdient aandacht omdat het een poging doet duidelijk te maken wat selectieve groei is. Daarvan zegt de Studiestichting zelf: „Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. In dit rapport zijn wij er dan ook niet uitgekomen”. Niettemin bevat het rapport m.i. voldoende suggesties voor nader onderzoek en zelfs voor beleidsaanbevelingen. Ik wil het dan ook aanbevelen voor iedereen die de economische groei een goed of kwaad hart toedraagt.

De Studiestichting zegt dat wie voor selectieve groei is, een aantal maatschappelijke doelstellingen moet formuleren. Zij noemt zelf: 1. verhoging van het welzijn; 2. bereiken van een positieve vrede en een rechtvaardige wereld; 3. verbetering en behoud van het milieu; 4. betere verdeling en beheersing van macht. Maar daarmee ben je er nog niet. Iedere economische groei vindt zijn oorsprong in de bedrijfstakken. Het is dus zaak na te gaan in hoeverre iedere bedrijfstak een bijdrage tot de genoemde doelstellingen levert. Dan ontstaan er grote problemen. De doelstellingen moeten worden vertaald in liefst meetbare grootheden en er moet rekening worden gehouden met de onderlinge beïnvloeding van de bedrijfstakken. Pas als al de problemen zijn opgelost, kan worden nagegaan welke bedrijfstak een goede bijdrage aan de selectieve groei levert.

Het is uiteraard voor een klein groepje mensen als dat van de Studiestichting onmogelijk zoiets op korte termijn te doen. Toch heeft het een interessante poging verricht door een aantal problemen te vereenvoudigen of zich ervan te abstraheren. Zo maakt de Studiestichting gebruik van de door het CBS en CPB opgestelde verdeling van de produktiekant van de economie in 23 bedrijfstakken, waarbij ze het onderlinge verband vanwege een gebrek aan gegevens bewust negeert. Om na te gaan wat de bijdrage van elke bedrijfstak aan de vier genoemde doelstellingen is, moeten die doelstellingen worden vertaald in voor het beleid relevante begrippen. De Studiestichting doet dat als volgt.

De belangrijkste onderdelen van het welzijn noemt de Studiestichting het inkomen en de werkgelegenheid, welke kunnen worden gesplitst in: groei van de toegevoegde waarde; groei van de werkgelegenheid; groei van de arbeidsproductiviteit; loonsom per werknemer; opleidingsniveau en de stijging daarvan. Deze factoren worden per bedrijfstak gewaardeerd door op een consumentengidsachtige manier iedere factor een waarde te geven in de vorm van plusjes en minnetjes. De bijdrage van iedere bedrijfstak tot een positieve vrede wordt op soortgelijke wijze bepaald. Een grote rol speelt hierbij de internationale arbeidsverdeling. Bij het milieu wordt het moeilijker. De Studiestichting waardeert wel erg subjectief voor iedere bedrijfstak de invloed op de uitputting van grondstoffen, op het woonmilieu, en op de milieu-aantasting. Nog moeilijker wordt het bij de beoordeling van de macht: de Studiestichting ziet er maar van af.

Ten slotte moeten de bijdragen van de diverse bedrijfstakken tot de maatschappelijke doelstellingen worden gewogen. Die bijdragen zijn ook weer met plussen en minnen te vangen onder de criteria: inkomen en werkgelegenheid; internationale arbeidsverdeling; milieu. Die weging is uiteraard heel subjectief. Er kunnen slechts conclusies worden getrokken voor zover de bijdragen van een bedrijfstak aan die drie genoemde criteria alle positief of alle negatief zijn. Dat dan de textielnijverheid en de sector kleding en schoei in relatie tot de overige bedrijfstakken nauwelijks een bijdrage aan de doelstellingen leveren, zal voor weinigen iets nieuws zijn.

De conclusies van de Studiestichting zijn, zoals zij zelf toegeeft, door al het subjectieve geplus en gemin niet indrukwekkend. Desondanks is zij erin geslaagd het vage begrip selectieve groei enige inhoud te geven. Een voorbeeld dat navolging verdient.

L. Hoffman

1) Studiestichting voor Radikale Politieke Vernieuwing, *Selectieve groei*, Amsterdam, 1975, 75 blz., f. 7.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i>	
Selectief groeien	261
Column	
De ondernemingsraad en de ideologie, door Prof. Dr. W. Albeda ...	263
Prof. Dr. J. van den Doel, Prof. Dr. C. de Galan en Prof. Dr. J. Tinbergen: Pleidooi voor een geleide loonpolitiek	264
Mededelingen	268
<i>Dr. Ir. H. Priemus:</i>	
De natte vinger van het EIB (I). Kritische analyse van het rapport „De ontwikkeling van de bouwbehoefte en de werkgelegenheid in de bouw; peiljaren 1980-1990-2000” van het EIB	269
<i>Drs. J. Hartog:</i>	
Inkomensongelijkheid naar beroepsgroepen 1952-1967	273
Boekennieuws	277
Toets op taak	
Bibliotheken en uitgavenbeheersing, door Drs. M. F. H. M. Ooms ..	278
Geld- en kapitaalmarkt	
Buitenlandse banken in Nederland, door Drs. R. A. R. van den Bosch	280
Ingezonden	
Rijnvos en de Europese Rekeneenheid, door Drs. T. G. Korver, met naschrift van Prof. Dr. C. J. Rijnvos	282
Boekennieuws	
Bedrijfsgegevens voor het kruideniersbedrijf over 1973 en de geraamde uitkomsten over 1974, door Drs. A. M. Tabak	283
Gardiner Means e.a.: The roots of inflation, door Prof. Dr. J. Pen ..	284
Dr. K. Biersteker en Prof. Dr. R. L. Zielhuis: Inleiding in de milieu- hygiëne, door Drs. A. de Wit	285

Als u wilt dat het met ESB net zo gaat als het met onze meikersen is gegaan, moet u de onderstaande bon niet invullen.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM: .....

STRAAT: .....

PLAATS: .....

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....

Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.

Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 119,60 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 78,-
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/ giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 8408
t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch
Instituut te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 7021
Den Haag
Telefoon (070) 23 41 03
Telex 33101.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

De ondernemingsraad en de ideologie

Prof. Albeda

Over het compromis inzake de ondernemingsraden zal het laatste woord nog wel niet zijn gezegd. Het is wel opmerkelijk dat het oordeel over de praktische betekenis ervan zo uiteenloopt. Enerzijds is er de teleurstelling, dat er zo weinig uitkwam. Voor sommigen weegt die teleurstelling zo zwaar, dat men de ondernemingsraden wil boycotten, de regering-Den Uyl erover zou willen laten vallen en de PPR verlaten. Maar tegelijkertijd vrezen anderen van de toepassing van het compromis slechts vergaande polarisatie binnen de onderneming. Pier van Gorkum ziet geen enkele verandering in de machtsverhoudingen binnen de onderneming en daar ging het hem om. Anderen zien het overlegmodel, waarop de ondernemingsraad gebaseerd is, verdwijnen door het gestructureerde vooroverleg.

De twee denkwereelden achter de discussie over de ondernemingsraad worden door deze reacties nog weer eens duidelijk geïllustreerd. De één legt de nadruk op de gezamenlijkheid der belangen. Breng de directeur met vertegenwoordigers van zijn personeel om één tafel. Laat ze samen zoeken naar oplossingen waarvoor de onderneming zich gesteld ziet. Het gezamenlijk zoeken naar oplossingen leidt dan zonder mankeren tot een sfeer van samen denken en doen, waarin belangentegenstellingen zich uitstekend laten overbruggen.

De ander vreest juist dat proces van gezamenlijk overleggen en samen oplossen van problemen waarvan men voetstoots aanneemt dat het gemeenschappelijke problemen zijn. Het is de directie, zeggen ze, die de problemen binnen brengt. In de discussie zit de deskundigheid en de informatie vooral bij de directie en voor je het weet neemt de ondernemingsraad niet slechts de probleemstelling, maar ook de oplossing van het probleem over van de directie. Wanneer de samen gevonden oplossing dan wordt uitgevoerd, voelt de hele ondernemingsraad zich daarvoor medeverantwoordelijk. Aan een wezenlijke behartiging van de werknemersbelangen komt zo'n ondernemingsraad in die visie niet toe.

Beide redeneerwijzen laten zich denken in een behoudende en een radicale versie. De radicale versie van de „monisten” (als ik ze zo noemen mag) zegt, dat juist wanneer aan de ondernemings-

raad de zozeer gewenste verdere bevoegdheden zullen worden gegeven, de gezamenlijkheid van het denkproces over de koers van de onderneming belangrijker wordt. De behoudende versie der monisten vindt*de uitbreiding der bevoegdheden een overbodige zaak. Het gaat niet om formele bevoegdheden. Het gaat om wat daarachter ligt, het proces van besluitvorming. Een goede ondernemingsraad heeft die formele bevoegdheden niet nodig. In een slecht functionerende ondernemingsraad zijn de bevoegdheden alleen maar schadelijk.

De radicale versie der „dualisten” (voorbeeld Industriebond NVV) wil eigenlijk alleen maar negatieve bevoegdheden. Het gaat hen om de bescherming van het werknemersbelang in een voor hen vreemde (kapitalistische) omgeving. In zo'n onderneming mag je werknemers niet mee laten beslissen, want dat leidt tot medeverantwoordelijkheid (= medeplichtigheid aan het kapitalisme). Een wat meer behoudende (minder bevreesd voor medeverantwoordelijkheid) visie wil de ondernemingsraad, wanneer de zelfstandigheid der besluitvorming eenmaal gegarandeerd is, best meer bevoegdheden geven. In die visie laten onder zulke omstandigheden behartiging van werknemersbelangen en dat van het ondernemingsbelang zich best combineren.

In principe waren er nu verschillende compromissen denkbaar geweest. Het compromis tussen de radicale dualisten en de behoudende monisten (werkgevers bijv.) zou het minste opbrengen. De werknemers zouden schone handen en de werkgevers het beslissingsrecht houden. Het compromis tussen de behoudende dualisten en de radicale monisten brengt meer bevoegdheden aan de zelfstandig opererende ondernemingsraden.

Welk compromis heeft de regering-Den Uyl ons nu gebracht? Ik heb het gevoel dat het noch het eerste, noch

het tweede geweest is. Het ligt er wat tussenin. Ik denk dat het het compromis is tussen behoudende dualisten en behoudende monisten. Er is immers een lichte toenadering der bevoegdheden te constateren bij een grotere zelfstandigheid van de ondernemingsraad. Elk ander compromis had grotere veranderingen kunnen brengen dan het huidige.

Waarschijnlijk heeft dit te maken met de omstandigheid dat de bij het compromis betrokken personen dichter bij elkaar stonden, dan men uit hun onenigheid zou kunnen afleiden. Men bedenke maar wat er gebeuren zou wanneer Arie Groenevelt (radicaal dualist) zou moeten onderhandelen met Jan Lanser (radicaal monist). De heren werden het nooit eens, vrees ik. De eerste wil (in de huidige economische orde) een personeelsraad, die zich niet wenst in te laten met het samen met de directie zoeken naar oplossingen, maar wil veeleer vanuit het werknemersbelang beredeneerde oplossingen voorstellen (zie *Fijn is anders*). De ander wil best (nu al) dat gezamenlijke denk- en zoekproces, als het dan maar leidt tot gezamenlijk beslissen.

Maar juist dit voorbeeld laat zien dat het conflict om de ondernemingsraad in sterke mate een ideologisch verschil is. Het is niet een simpele werkgever-werknemer-tegenstelling. Daarom lopen de verschillende opstellingen dwars door de vakbeweging en dwars door de politiek heen. En daarom is er zoveel teleurstelling over zo weinig verandering.

Maar hoe zal het compromis nu werken in de praktijk? Het vervelende met ideologieën is, dat ze in sterke mate het karakter van een selffulfilling prophecy hebben. Voor zover werknemers zich zullen gedragen als radicale dualisten kan het compromis in die richting uitwerken. Maar de praktijk is tot nu toe zo, dat werknemers zich veeleer als monisten opstellen. Het compromis zal die instelling niet veranderen. In laatste instantie blijft het gaan om de werfkracht, niet van de vakverenigingen, maar van ideologieën.

Pleidooi voor een geleide loonpolitiek

PROF. DR. J. VAN DEN DOEL
PROF. DR. C. DE GALAN
PROF. DR. J. TINBERGEN*

In onderstaand artikel wordt een beroep op de vakbeweging en op de in de vakbeweging georganiseerde werknemers gedaan om een wederinvoering van de in 1959 opgeheven geleide loonpolitiek te aanvaarden. In verscheidene opzichten zijn, aldus de auteurs, de economische omstandigheden van 1945 terug: verminderde economische groei, bedreigde werkgelegenheid, grote inflatie, ingrijpende keuzeproblemen met betrekking tot de verdeling van de particulier besteedbare inkomens en de afweging van collectieve tegenover individuele goederen. Daarom moet het loonpeil volgens de auteurs opnieuw worden beschouwd als één van de belangrijkste instrumentele variabelen ter bereiking van een in de ogen van de individuele burgers optimale combinatie van wensen. Ook wanneer de groei van de belasting- en premiedruk in de periode 1977-1980 tot rond één procent van het nationale inkomen per jaar beperkt blijft, zoals de regering wil, gaat de reële inkomensstijging geheel op aan incidentele loonstijgingen zodat ook dan voor het contractloon van de „modale” werknemer slechts het perspectief van een meerjarige nul- of minlijn kan worden geboden. Al het wetenschappelijk onderzoek wijst erop, dat loonmatiging één van de belangrijkste middelen is om de volledige werkgelegenheid te herstellen. Ook als men de analyses van het Centraal Planbureau niet aanvaardt, en de oorzaken van de werkloosheid primair zoekt in een structurele terugval van de overheidsbestedingen sinds 1970, is volgens de auteurs een langdurige nul- of minlijn noodzakelijk om ruimte te scheppen voor een hernieuwde expansie van de overheidstaken ten einde de werkloosheid langs deze weg aan te pakken. Op grond van in de laatste tien jaar tot ontwikkeling gebrachte theorieën inzake het economisch gedrag van grote groepen verwachten de auteurs niet dat de noodzakelijke langdurige matiging vrijwillig tot stand zal kunnen worden gebracht, ook niet als de vakbeweging overtuigd is van het instrumentele karakter van het loonpeil en tot matiging bereid zou zijn. Daarom is democratische aanvaarding van een door regering en parlement geleide loonpolitiek de enig mogelijke uitweg. Deze democratische aanvaarding zal echter alleen mogelijk zijn, als aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. De overheid moet een beleidsperspectief bieden voor een substantiële terugdringing van de structurele werkloosheid. De loonpolitiek moet een onderdeel vormen van een meer algemene inkomenspolitiek, en op een globale wijze in voortdurend overleg met het bedrijfsleven worden uitgevoerd.

Het behoeft geen betoog dat de nominale loonsom en het reële loonpeil van essentieel belang zijn voor het economisch leven. De lonen vormen vanuit macro-economisch gezichtspunt de grootste inkomens- en kostencategorie en beïnvloeden dus sterk de bestedingen en de prijzen. Daardoor zijn ze in grote mate medebepalend voor de effectueerbaarheid van door de individuele burgers van een volkshuishouding zelf gestelde economisch-politieke doeleinden, bijvoorbeeld betreffende de werkgelegenheid en de verhouding tussen de private sector en de collectieve sector met inbegrip van de sociale zekerheid.

In atlantische volkshuishoudingen wordt over de primaire inkomens, en dus ook over de lonen, gedecentraliseerd beslist. Het institutionele kader waarin de loonvorming plaatsvindt, wordt vaak gekarakteriseerd als „konzertierte Aktion” of als een „économie concertée”, d.w.z. als een structuur waarin de beslissingen genomen worden op basis van een vrijwillig bereikte overeenstemming tussen georganiseerde belangengroepen, in het bijzonder de werkgevers en de vakbonden. Daardoor wordt de inkomensvorming slechts in beperkte mate gecoördineerd met andere economische beslissingen. Deze coördinatie vindt hoofdzakelijk plaats via het marktmechanisme, dat de beslissingen zodanig coördineert dat bepaalde systematische verbanden ontstaan tussen loon-, rente- en winstvorming enerzijds en werkgelegenheid, prijsniveau en gemeenschapsvoorzieningen anderzijds. Een centrale besturing op basis van langs democratische weg vastgestelde prioriteiten ontbreekt. Eén van de belangrijke gevolgen daarvan is dat de door vele burgers gewenste doelstellingen niet worden bereikt. Uit elke enquête (bijv. die van de *Stichting maatschappij en onderneming* 1) over de aan een toekomstige samenleving te stellen eisen) blijkt dat een groot aantal van de respondenten een snelle oplossing

van het probleem van de werkloosheid, de prijsinflatie, de verschoning van het milieu en de zorg voor goede woningen in een prettige omgeving het meest dringend acht. Voor een verdergaande stijging van de particuliere welstand is de animo aanmerkelijk geringer. De door het Centraal Planbureau 2) gepubliceerde macro-economische verkenning van de Nederlandse economie tot 1980 maakt echter duidelijk dat zulke wensen bij géén van de in beschouwing genomen beleidsvarianten worden vervuld: de werkloosheid blijft in alle gevallen boven de 200.000 man; het prijspeil van de particuliere consumptie stijgt in elk geval 7 à 8,5% per jaar; het volume van de materiële overheidsbestedingen (overheidsinvesteringen en -consumptie) stijgt in geen geval meer dan 1 à 1,5% per jaar. Daarentegen groeit het volume van de particuliere consumptie bij alle beleidsvarianten met 3,5% per jaar, mede als gevolg van de toenemende inkomensoverdrachten. Deze cijfers illustreren slechts de conclusie, dat het prijsmechanisme als besturingssysteem ontoereikend is om democratisch vastgestelde doelstellingen op het gebied van de macro-economische politiek te verwezenlijken.

* J. van den Doel is hoogleraar in de welvaartstheorie en in de theorie van de economische orde, de economische politiek en de organisatie van de markteconomie aan de Universiteit van Amsterdam. C. de Galan is hoogleraar in de economie en in de arbeidseconomie aan de Rijksuniversiteit van Groningen. J. Tinbergen is emeritus-hoogleraar in de ontwikkelingsprogrammering en in de theorie van de centraal geleide volkshuishoudingen aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

1) *Zorgen voor morgen. Een onderzoek naar opinies over taken in de samenleving*, Stichting maatschappij en onderneming, Scheveningen, 1975.

2) *Een Macro-economische verkenning van de Nederlandse economie tot 1980*, Centraal Planbureau, 's-Gravenhage, 1976.

Economische groepstheorie

De uitvinding van de „économie concertée” berust niet op een positieve economische theorie van de collectieve onderhandelingen, maar is veeleer normatief van aard. De voorstanders ervan achten een gedecentraliseerde methode van besluitvorming op a priori gronden het meest gewenst. Het afgelopen decennium is echter een nieuwe start gemaakt met de ontwikkeling van de reeds in 1896 door Wicksell opgestelde economische groepstheorie 3). Vooral de verschijning van het boek van M. Olson, *The logic of collective action* 4), heeft aan deze nieuwe start een belangrijke bijdrage geleverd. Olson gaat ervan uit dat de burgers in een volkshuishouding hun eigenbelang maximaliseren en de leiders van particuliere organisaties hun ledenaantallen. Een groep definieert Olson als een verzameling van individuen met een gemeenschappelijk economisch doel. Aldus ontstaat een positieve economische groepstheorie, op basis waarvan het mogelijk is aan te tonen dat de „économie concertée” het effectueeren van de door de individuele burgers zelf gestelde macro-economische doeleinden in de weg staat.

In economische groepstheorieën wordt veelal onderscheid aangebracht tussen grote en kleine groepen. In een kleine groep reageren de individuen simultaan op elkaars voorstellen. In een grote groep veronderstellen de individuen dat hun beslissingen niet van invloed zijn op de beslissingen van de anderen. Het onderscheid tussen een kleine en een grote groep is dus analoog aan dat tussen de markt vormen oligopolie en volledige mededinging. In het geval van oligopolie veronderstelt een individuele ondernemer dat de hoogte van zijn eigen prijs van invloed is op de voor allen geldende marktprijs. In een situatie van volledige mededinging ziet een individuele ondernemer het prijsgedrag van zijn rivalen als een gegeven en past hij zich daarbij aan.

Er zijn verschillende soorten modellen ontwikkeld om het economische gedrag van grote groepen te verklaren. Het meest eenvoudige gaat ervan uit dat een individuele burger in een *Prisoner's dilemma* verkeert ten opzichte van zijn medeburgers 5). Dit „Prisoner's dilemma” is een simpele speltheoretische constructie. Twee gevangenen, die geïsoleerd van elkaar zijn opgesloten, hebben te zamen een misdrijf gepleegd. Het bewijs van het gemeenschappelijk gepleegde misdrijf is nog niet geleverd en het eenzijdig leveren van dat bewijs wordt met kwijtschelding van straf beloond. De beide gevangenen hebben er dan gemeenschappelijk belang bij dat beiden hun mond houden zodat zij bij gebrek aan bewijs voorlopig worden vrijgesproken. Maar ieder van hen heeft er individueel belang bij dat alleen hij, door het misdrijf te bekennen, het bewijs levert van de schuld van de ander, zodat zijn eigen straf definitief wordt kwijtgescholden. Wanneer beide gevangenen van elkaar zijn geïsoleerd en hun eigenbelang nastreven voorspelt het model dat beiden bekennen en het bewijs van elkaars schuld leveren. Het gemeenschappelijk belang van de gevangenen wordt dus niet bereikt.

Bij de onderhandelingen tussen werkgevers en werknemers zijn alleen al aan de zijde van de werknemers grote aantallen personen betrokken, zowel in de vakcentrales en de bij de vakcentrales aangesloten bonden als in de individuele bedrijven. De theorie van het economisch gedrag in grote groepen wordt daarom toepasbaar. De individuele, aan de onderhandelingen participerende, werknemer gaat uit van de veronderstelling dat zijn beslissing met betrekking tot de hoogte van de voor hem geldende primaire arbeidsvoorwaarden niet van invloed is op het voor de gehele volkshuishouding geldende loonpeil. Veronderstellen wij, dat hij erkent dat loonmatiging noodzakelijk is voor het bereiken van de door hem gewenste volledige werkgelegenheid, stabiliteit van het prijspeil, verschoning van het milieu en verbetering van zijn woonsituatie, dan bevindt hij zich desondanks in het volgende „Prisoner's dilemma”:

Hij kan uitgaan van de veronderstelling dat de anderen, ook zonder hem, toch wel zullen matigen om de gewenste macro-economische doeleinden te bereiken; hij kan ook

uitgaan van de veronderstelling dat de anderen, ongeacht wat hij zelf doet, toch niet zullen overgaan tot matiging zodat het desbetreffende doel toch niet bereikt wordt. Gaat hij uit van de eerste veronderstelling, dan acht hij het niet nodig een individueel offer te brengen, aangezien het doel ook zonder hem zou worden bereikt. Gaat hij uit van de tweede veronderstelling, dan is het voor hem eveneens zinloos alleen tot een matigingsactie over te gaan. Een dergelijk offer helpt immers niet als „de anderen” niet meedoen. Welke veronderstelling de individuele werknemer ook hanteert: hij matigt niet. Hetzelfde geldt voor de werkgever. Ook in een situatie waarin iedereen bereid zou zijn een offer te brengen ter wille van het effectueeren van voor hem belangrijke macro-economische doelstellingen, brengt niemand het offer en worden de desbetreffende doelstellingen niet bereikt.

Het „Prisoner's dilemma” is gebaseerd op een simpel model. Tijdens zijn verblijf op het NIAS te Wassenaar heeft Taylor 6) het dilemma van de gevangenen echter uitgewerkt tot een „Prisoner's dilemma *supergame*”, door het spel dynamisch op te vatten als een reeks van herhaalde spelen, waarbij elke speler op de hoogte is van de strategieën die de andere spelers in alle voorafgaande spelen hebben gekozen, zodat de spelers konden leren van de in voorafgaande situaties gemaakte fouten. Een dergelijk *supergame* levert echter evenmin voor alle betrokkenen optimale uitkomsten op, tenzij de spelers een lage discontovoet kiezen, d.w.z. een toekomstige opbrengst niet veel lager waarderen dan een opbrengst in het heden.

Op grond van de theorie van het groepsgedrag kan dus worden voorspeld dat, indien werkgevers en werknemers hun eigenbelang nastreven, indien zij niet sterk toekomstgericht zijn en indien grote groepen individuele werkgevers en werknemers de facto meebeslissen, het tot stand komen van een op individuele matiging van lonen en prijzen gericht centraal akkoord moeilijk is, zo niet onmogelijk. Het is waar, dat de werknemers niet uitsluitend hun eigenbelang nastreven en dat de vakbondsleiders niet zonder meer hun ledenaantallen maximaliseren. Maar een vitale inbreuk op het eigenbelang c.q. op het ledenaantal zullen weinig werknemers resp. vakbondsleiders willen accepteren. Dit geldt ook voor de werkgevers. Uiteraard concluderen wij niet, dat werkgevers en werknemers in uitzonderlijke situaties niet bereid zouden zijn tot het brengen van offers. Bijvoorbeeld de vakbeweging heeft zich voor 1976 neergelegd bij een nullijn voor de contractlonen van de „modale” werknemer. Maar een dergelijke offerbereidheid duurt kort en is meestal niet effectief omdat men doorgaans reeds snel kan wijzen op de één of andere groep, die zich aan de matiging heeft weten te onttrekken.

Democratische dwang

Zolang de individuen niet sterk toekomstgericht zijn en zij de solidariteit met anderen ondergeschikt maken aan hun eigenbelang, is er maar één mogelijkheid om uit het „Prisoner's dilemma” te ontsnappen, en dat is — in de woorden van Kafoglis 7) — „a voluntary acception of coercion”, hetgeen wij zouden willen vertalen met *een democratische aanvaarding van dwang*. De in de vakbeweging georganiseerde werknemers aanvaardden via het democratisch proces (bijv. via verkiezingen waaraan verschillende

3) Zie hierover uitvoerig: J. van den Doel, *Demokratie en welvaarts-theorie, Een inleiding in nieuwe politieke economie*, Samsom, Alphen a.d. Rijn, 1975, in het bijzonder hoofdstuk III.

4) M. Olson, *The logic of collective action, Public goods and the theory of groups*, Cambridge (Mass.) 1965 en 1971.

5) Van den Doel, a.w., blz. 58-60.

6) M. Taylor, *Public goods and the prisoner's dilemma*, Unpublished paper, Wassenaar, 1974.

7) M. Z. Kafoglis, *Welfare economics and subsidy programs*, Gainesville (Florida), 1962, blz. 47.

politieke partijen deelnemen) een door de regering en het parlement geleide loonpolitiek ten einde de verwezenlijking van de doeleinden van macro-economische politiek, in het bijzonder het streven naar volledige werkgelegenheid, naar collectieve voorzieningen en naar sociale zekerheid, veilig te stellen.

Uit de zojuist besproken in de economische groepstheorie ontwikkelde modellen kan worden afgeleid dat de werknemers een dergelijke overheidsdwang slechts op democratische wijze aanvaardden als aan een aantal voorwaarden is voldaan. Deze voorwaarden zijn naar onze mening de volgende.

1. In de individuele doelstellingsfuncties van de werknemers hebben collectieve goederen en slechts langs collectieve weg te realiseren (macro-economische) doeleinden een relatief groot gewicht.
2. De werknemers zijn van mening dat de regering en het parlement in staat zijn om deze doeleinden te verwezenlijken.
3. De overheid wordt door de werknemers niet gezien als een instrument van een „vijandige” groep, maar als een instrument van deze individuen zélf, met behulp waarvan de baten en de offers van het beleid rechtvaardig kunnen worden verdeeld.

In deze zienswijze kan overheidsingrijpen in de inkomensvorming worden vergeleken met een heffing van belastingen en sociale premies. Het individu zal dergelijke heffingen meestal niet vrijwillig afdragen, maar hij aanvaardt dwang omdat hij de wenselijkheid inziet van de met de belastingen en premies gefinancierde voorzieningen en omdat hij weet dat de anderen aan eenzelfde dwang worden onderworpen. Het gaat hier uiteraard alleen om het *principe* van de heffing. Over de omvang en de methode van de heffing kan verschil van mening bestaan. Op dezelfde wijze moet onderscheid worden gemaakt tussen de aanvaarding van een systeem van geleide loonpolitiek en de uitvoering daarvan.

De jaren vijftig

Nederland heeft van 1945 tot 1959 (of, zo men wil, tot 1963) een geleide loonpolitiek gekend. Zonder in organisatorische details te vervallen kunnen wij zeggen, dat de overheid toen een beslissende invloed had op de ontwikkeling van de inkomens, in het bijzonder van de cao-lonen. Weliswaar bestonden er tamelijk ingewikkelde advies- en overlegprocedures, maar het College van Rijksbemiddelaars en de minister van Sociale Zaken namen uiteindelijk de beslissingen 8).

Algemeen werd ingezien dat de hoogte van het loonpeil een onmisbaar instrument was in de economische politiek. Voor de verwezenlijking van macro-economische doelstellingen als volledige werkgelegenheid (ook bij een toenemende bevolkingsgrootte), groei van de particuliere welstand en extern en intern economisch evenwicht moesten de lonen in de hand worden gehouden. Ook het streven naar een bepaalde inkomensverdeling, vooral in categorale zin, maakte een geleide loonpolitiek noodzakelijk. Aanvankelijk werd een bepaalde — gezien de omstandigheden vrij hoge — loonquote vastgesteld, die ter wille van de investeringen en de daarmee verbonden werkgelegenheid straf werd bewaakt. In de tweede helft van de jaren vijftig werd die bewaking zelfs te straf, hetgeen mede de kiem heeft gelegd voor latere problemen.

De geleide loonpolitiek werd aanvaard, omdat werd voldaan aan de in de vorige paragraaf vermelde voorwaarden. Het bereiken van nationale doelstellingen als wederopbouw en volledige werkgelegenheid achtten de werknemers essentieel. Zij verwachtten dat de overheid, ondersteund door de economische wetenschap, de macro-economische doelstellingen zou kunnen realiseren. Zij stelden ook vertrouwen

in de rechtvaardigheid van de overheid. Tot dit vertrouwen droegen de nog diep gewortelde verzuiling en de vertegenwoordiging van de PvdA in de regering het hunne bij.

In de jaren vijftig domineerden de zorg over de economische ontwikkeling en de behoefte aan zekerheid en veiligheid boven direct materieel gewin. De in de oorlog gegroeide saamhorigheid speelde nog een merkbare rol. De centralisatie van de organisaties van werkgevers en werknemers maakte het mogelijk het overleg tot een kleine kring te beperken. Achteraf kan enigszins gechargeerd worden gezegd dat de geleide loonpolitiek heeft bestaan in een periode waarin zij het minst nodig was, omdat ook zonder democratische dwang wel matiging en onderschikking van het eigen belang aan het groepsbelang zouden zijn bereikt. Het is een bekende paradox van het loonbeleid — en niet van het loonbeleid alleen — dat het uitvoerbaar is als er medewerking bestaat, maar dat het dan tevens het minst noodzakelijk is 9).

De jaren zestig

Aan het einde van de jaren vijftig begon de machinerie van de loonpolitiek te kraken en met de nodige strubbelingen werd de vrije loonvorming hersteld, zij het met een zekere bewaking op de achtergrond en af en toe met een onderbreking in de vorm van een centrale ingreep. Los van de ideologische saus, waarmee de afbraak van de overheidsleiding werd overgoten, waren een aantal reële economisch-politieke factoren voor de liquidatie van de geleide loonpolitiek verantwoordelijk. De belangrijkste was o.i. een wijziging van de doelstellingen van de werknemers. De pessimistische zorg voor de handhaving van de werkgelegenheid, het evenwicht op de betalingsbalans en de economische en sociale wederopbouw maakte plaats voor een optimistisch streven naar groei van de particuliere welstand. Het vertrouwen in de overheid werd geringer, mede als gevolg van de ontzuiling en van de verwijdering van de PvdA uit het kabinet. De voorzichtige, ja pietepouterige, uitvoering van de loonbeheersing stond in schril contrast met de forse groei van de overige inkomens, die vrijwel ongemoeid werden gelaten. De democratisering van de vakbeweging werd geleidelijk aan geïntensiveerd, waardoor grotere aantallen personen aan het collectieve besluitvormingsproces gingen deelnemen. Vooral toen de economische motivering van de aantasting van de materiële welstand van de werknemers in de voorafgaande periode wegviel, moest de vakbeweging wel gaan profiteren van de „sellers' market”, die door de krapte op de arbeidsmarkt was ontstaan.

Hiermee zijn wij aangekomen bij een aantal factoren, die betrekking hebben op de omstandigheden op de arbeidsmarkt 10). In een aantal sterke bedrijfstakken, bijv. de metaal en de bouw, was de produktiviteitsstijging groot of werd de produktie door de overheid sterk gestimuleerd. Deze bedrijfstakken gingen op de arbeidsmarkt als *wage leaders* fungeren. Het bestaan van krachtige „loonleiders” is een vrij algemeen fenomeen in atlantische volkshuishoudingen en het leidt ertoe dat de loonkosten in alle bedrijfstakken zich voegen naar de arbeidsproductiviteit in de sterkste bedrijfstakken, zodat per saldo de gemiddelde loonkosten sterker toenemen dan de gemiddelde arbeidsproductiviteit. Ook in Nederland ontstonden in de jaren zestig forse loonstijgingen. Deze hadden niet alleen een toenemende inflatie tot gevolg, maar werden ook door een inflatie gevoed, versterkt door een toenemende druk van de sociale premies. De sociale premies waren nood-

8) J. P. Windmuller, *Arbeidsverhoudingen in Nederland*, Spectrum, Utrecht, 1970 en 1976, vooral de hoofdstukken 7 en 8.

9) W. Albeda en C. de Galan, *Inkomen: vorming, verdeling, beleid*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1970, hoofdstuk V.

10) Zie hierover recentelijk: W. Driehuis, Inflation, wage bargaining, wage policy and production structure: theory and empirical results for the Netherlands, *De Economist*, no. 4, 1975, blz. 638-679.

zakelijk geworden nu ook de niet-actieven, mede als gevolg van de optimistische economische verwachtingen, hun aandeel in de groeiende materiële welstand gingen opeisen.

Geformuleerd in de aan de economische groepstheorie ontleende terminologie, werd het loonbeeld in de jaren zestig beheerst door de volgende factoren. De traditionele doeleinden van economische politiek (volledige werkgelegenheid, extern en intern evenwicht, redelijk werknemers-aandeel) werden niet meer als „collectieve” doeleinden ervaren, d.w.z. niet meer als doeleinden die vooral langs collectieve weg zouden moeten worden gerealiseerd. Nieuwe collectieve doeleinden (milieu, ontwikkelingssamenwerking, gemeenschapsvoorzieningen) lagen nog weinig in het vizier van de burgers of werden door hen zonder inkomenspolitiek ook bereikbaar geacht. De solidariteit voor de zwakken en de zorg voor de toekomst maakten plaats voor het streven naar eigenbelang op korte termijn. Het vertrouwen in de overheid als behartiger van aller belang stond op een laag peil. De besluitvorming over de primaire arbeidsvoorwaarden kwam in handen van een steeds groter wordende groep. In een dergelijke situatie was vrijwillige loonmatiging onmogelijk en een democratische aanvaarding van dwang illusoir.

De jaren zeventig

In het begin van de jaren zeventig werden een aantal obstakels voor een hernieuwde invoering van de geleide loonpolitiek weggenomen. De groei van het nationale produkt verminderde structureel en kwam incidenteel zelfs tot stilstand. Voor deze structurele vermindering zijn een aantal factoren verantwoordelijk. Belangrijk is ongetwijfeld de toename van de welvaartsclaims van de ontwikkelingslanden, die gepaard gaat met een verschuiving van industriële produktie en economische marktmacht in hun richting. Ook de afvlakking in de ontwikkeling en de toepassing van nieuwe technologieën in de industrie is van invloed. Het gewicht van deze factor wordt versterkt door de relatieve uitbreiding van de dienstensector, waarin de produktiviteitsstijging van nature gering is. De toename van het aantal niet-actieven in ons bevolkingsbestand en de verkorting van de feitelijke arbeidstijd completeren het beeld. De groei van het nationale produkt zal daardoor ook in de toekomst naar onze verwachting een gemiddelde van 3% per jaar niet overschrijden.

De trendbreuk in de groei van het bruto nationale produkt maakt de kwestie van de relatieve grootte van de publieke sector, met inbegrip van de sociale verzekeringen, opnieuw actueel. Wanneer de groei van de druk van de belastingen en de sociale premies niet wordt bijgesteld, zal het reële inkomen van de modale werknemer (met inbegrip van de incidentele loonstijging) de tweede helft van de jaren zeventig gaan dalen. Wanneer de groei van de belasting- en premiedruk in de periode 1977-1980 tot rond één procent van het nationale inkomen per jaar beperkt blijft, zoals de regering wil, kan het reële inkomen met iets minder dan 1% per jaar stijgen (11). Deze stijging gaat echter grotendeels op aan incidentele loonstijgingen (ranginflatie, anciënniteiten enz.) zodat ook dan voor het contractloon van de modale werknemer slechts het perspectief van een meerjarige nullijn kan worden geboden. De kans, dat dit beeld gunstiger wordt, is gering. De arbeidsinkomensquote is reeds zeer hoog (gecorrigeerd voor mijnbouw, openbaar nut en woningexploitatie bedraagt zij 96,5%), waardoor voor loonstijgingen geen ruimte kan worden gevonden door middel van categorale herverdeling. Door in beginsel tijdelijke aardgasbaten wordt het structurele beeld, o.a. met betrekking tot de betalingsbalans, nog in positieve zin vertekend.

De *limits to growth* werden voor het eerst zichtbaar tijdens de oliecrisis in 1973 en zijn sindsdien gecombineerd met een omvangrijk aantal structurele werklozen, dat in 1975 de 200.000 overschreed. Groeicrisis, energiecrisis en

werkgelegenheids crisis hebben het economisch optimisme van vele werknemers uit de jaren zestig in hun tegendeel doen veranderen. De economische doelstellingen wijzigden zich: het streven naar een voortgaande stijging van de materiële welstand maakte plaats voor een hoge prioriteit voor de bestrijding van de werkloosheid en de verschoning van het milieu.

In 1973 werd een eind gemaakt aan het bewind van de liberaal-confessionele coalitiekabinetten, die ons land (met een korte onderbreking in 1965-1966) toen vijftien jaar lang hadden geregeerd. Het optreden van het kabinet-Den Uyl was een doelbewuste — zowel door confessionelen als sociaal-democraten ondernomen — poging om de vertrouwensband tussen de overheid en de burgers te herstellen ten einde de oplossing van een aantal fundamentele vraagstukken op de lange termijn dichterbij te brengen. In de regeringsverklaring van 28 mei 1973 stelde het kabinet 12) dan ook:

„In feite is de voortgaande inflatie de uitdrukking van de afwenteling van lasten en verantwoordelijkheden. In toenemende mate rijst het besef, dat dit proces alleen doorbroken kan worden, indien een samenleving bij de besteding van schaarse middelen een rangorde van waarden aanvaardt en de leden van die samenleving ook de kans krijgen mee te beslissen over de bepaling daarvan. Het kabinet wil daarom evenwichtiger verhoudingen in onze economie nastreven binnen het raam van een fundamentele verandering van onze samenleving, gericht op spreiding van inkomen, bezit, macht, kennis en gezenschap”.

Geformuleerd in de terminologie van de in voorafgaande paragrafen toegepaste economische groepstheorie wordt het loonpolitieke beeld van de jaren zeventig overheerst door twee factoren. In de eerste plaats worden de doeleinden van economische macro-politiek (vooral betreffende de werkgelegenheid en het milieu) weer als *collectieve* doeleinden ervaren, d.w.z. als doeleinden die alleen langs collectieve weg kunnen worden verwezenlijkt. Het streven naar „collectieve goederen” in deze betekenis heeft in de doelstellingsfuncties van de individuen weer een groot gewicht. In de tweede plaats heeft het parlement een geslaagde poging ondernomen om het instrumentele vertrouwen van de individuen in de overheid te herstellen door een kabinet in het zadel te houden, dat er primair naar streeft de baten en de offers van een op matiging gericht beleid zo eerlijk mogelijk te verdelen.

Geleide loonpolitiek

In verscheidene opzichten zijn de economische omstandigheden van 1945 terug: verminderde economische groei, bedreigde werkgelegenheid, grote inflatie, ingrijpende keuzeproblemen met betrekking tot de verdeling van het particulier besteedbare inkomen en de afweging van individuele tegenover collectieve goederen en diensten. Daarom moet het loonpeil opnieuw worden beschouwd als een instrumentele variabele ter bereiking van een in de ogen van de individuele burgers optimale combinatie van wensen. Ook een aantal politieke omstandigheden van 1945 zijn nu opnieuw actueel. Aan de eerste en de derde door ons genoemde voorwaarde voor een democratische aanvaarding van een geleide loonpolitiek *als systeem* is naar onze mening thans weer voldaan. Wat de tweede voorwaarde betreft moet erkend worden dat het vertrouwen van de individuen in het economische beleid en in de economische wetenschap is verminderd. Het is niet zo dat de werknemers er zonder meer van uitgaan dat de overheid en het parlement, ondersteund door de economische wetenschap, technisch in staat zijn om de werkloosheid effectief te bestrijden. Daarom is het wellicht nuttig erop te wijzen dat al het tot nu toe verrichte wetenschappelijk onderzoek erop wijst dat loonmatiging

11) Zie bijv. D. J. Wolfson en B. le Blanc, *Een linkse norm, Socialisme en Democratie*, februari 1976.

12) *Regeringsverklaring kabinet-Den Uyl en debatten*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1973, blz. 3.

een van de belangrijkste middelen is om de volledige werkgelegenheid te herstellen. Afgezien van de naar onze mening minder overtuigende kwalitatieve analyses van het werkloosheidsvraagstuk, zijn er thans twee categorieën kwantitatieve analyses beschikbaar. De eerste is die van de medewerkers van het Centraal Planbureau Den Hartog en Tjan. In de meest recente versie van hun model 13) trachten zij plausibel te maken dat een autonome vermindering van de nominale loonstijging met 1,5% gedurende drie achtereenvolgende jaren een positief effect heeft op de werkgelegenheid van (over vijf jaar gecumuleerd) meer dan 70.000 arbeidsplaatsen. Op korte termijn zou een dergelijke loonmatiging namelijk behoud van arbeidsplaatsen, die anders verloren zouden zijn gegaan, betekenen. Op middellange termijn zou een via loonmatiging te bereiken winstherstel bovendien zorgen voor een hernieuwde groei van de investeringen en voor complementair daarmee verbonden nieuwe arbeidsplaatsen. De tweede kwantitatieve analyse is gemaakt door Driehuis 14). Deze zoekt de oorzaken van de werkloosheid vooral in een structurele wijziging van de bestedingen sinds 1970, waarbij met name veranderingen op de markt voor woningen en bedrijfsgebouwen van belang zijn, alsmede de o.a. daarmee verbonden terugval in de directe overheidsbestedingen. De uit dit model voortvloeiende beleidsaanbeveling betreft vooral een structurele stijging van (door de consument gewenste) autonome overheidsbestedingen in de komende jaren, waarvan een multiplier-effect op de particuliere investeringen zal uitgaan. Deze overheidsbestedingen dienen echter met hogere belastingen, en dus met een verdergaande matiging in de besteedbare lonen, gefinancierd te worden.

Wanneer de overheid overgaat tot een effectieve en geloofwaardige aanpak van de structurele werkloosheid, zijn de condities aanwezig voor een democratische aanvaarding van dwang. De noodzaak van het verwezenlijken van collectieve doeleinden wordt reeds ingezien. De overheid wordt dan echter ook bekwaam geacht om deze collectieve doeleinden, met name het veilig stellen van de werkgelegenheid, te realiseren. En zolang de PvdA in het kabinet blijft vertegenwoordigd, mag worden aangenomen dat de overheid er in zal blijven slagen bij de in de vakbeweging georganiseerde werknemers het vertrouwen te wekken, dat de baten en de offers van het beleid eerlijk zullen worden verdeeld.

Naar onze mening is een spoedige wederinvoering van een geleide loonpolitiek dringend noodzakelijk. Ten einde te kunnen komen tot een effectieve bestrijding van de structurele werkloosheid, de stopzetting van de kosteninflatie, de verschoning van het milieu en de handhaving van de belangrijkste collectieve voorzieningen met inbegrip van de

sociale zekerheid, is een meerjarige nul- of minlijn voor de modale werknemer onontkoombaar. Ook als de vakbeweging overtuigd is van het instrumentele karakter van het loonpeil en ook als de vakbewegingsleiding tot matiging bereid zou zijn, kan op grond van het o.a. door Olson opgestelde model betreffende het economisch gedrag van grote groepen niet worden verwacht dat de noodzakelijke langdurige matiging vrijwillig tot stand zal kunnen worden gebracht. Op grond van hetzelfde model kan daarentegen wel worden gehoopt, dat de in de vakbeweging georganiseerde werknemers bereid zullen zijn een systeem van geleide loonpolitiek langs democratische weg (bijv. via verkiezingen) te aanvaarden 15).

Deze aanvaarding zal echter alleen mogelijk zijn, als aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. Wij noemen de belangrijkste.

1. De overheid moet een beleidsperspectief bieden voor een substantiële terugdringing van de structurele werkloosheid.
2. De loonpolitiek moet een onderdeel vormen van een meer algemene inkomenspolitiek, die mede gebaseerd is op verdelingspolitieke doelstellingen.
3. Te grote detaillering moet zowel voor de lonen als voor de overige inkomens worden vermeden.
4. De concrete vormgeving van het loonsysteem moet in overleg met het bedrijfsleven worden uitgevoerd.
5. Het loonbeeld dient gebaseerd te zijn op jaarlijks door de Tweede Kamer vastgestelde richtlijnen en begeleid te worden door een voortdurende parlementaire controle.
6. Op het terrein van de vermogensaanwasdeling en de medezeggenschap in de bedrijven dienen zodanige maatregelen te worden genomen, dat de werknemers een behoorlijke invloed kunnen uitoefenen op de bestemming van de particuliere baten van hun matiging.

Onder deze condities, die niet alle *à l'instant* behoeven te worden vervuld, maar aan de vervulling waarvan wel voortdurend zichtbaar moet worden gewerkt, lijkt ons de loonpolitiek voor de werknemers acceptabel. Urgent is zij, juist ook voor de werknemers, zeker.

J. van den Doel
C. de Galan
J. Tinbergen

13) H. den Hartog, Th. C. M. van de Klundert en H. S. Tjan, *De structurele ontwikkeling van de werkgelegenheid in macro-economisch perspectief*, Preadvies Vereniging voor de staathuishoudkunde, 's-Gravenhage, 1975.

14) W. Driehuis, *An analysis of the impact of demand and cost factors on employment: theory and empirical results for the Netherlands*. Unpublished paper (forthcoming), Universiteit van Amsterdam, 1976.

15) Zie Van den Doel, a.w., blz. 65-71.

ESB

Mededelingen

Voedsel voor allen

Op 5 mei a.s. organiseren de Stichting Toekomstbeeld der Techniek, de Vereniging van Graanonderzoekers en de Lemair Stichting een symposium over: „Voedsel voor allen; plaats en rol van de EG”. Sprekers zijn: Prof. Dr. J. Tinbergen, Prof. Dr. Ir. J. de Hoogh, Dr. J. R. Jensma, Prof. Drs. J. de Veer, Ir. I. B. Warmenhoven, Dr. Ir. A. W. G. Koppejan, Ir. K. K. Vervelde en Dr. Ir. W. J. Beek. Discussieleider: Drs. A. R. van Nes.

Plaats: Jaarbeurscongreszaal te Utrecht. Kosten: f. 50; studenten f. 30.

Aanmelden vóór 23 april a.s. Inlichtingen: Stichting Toekomstbeeld der Techniek, Prinsessegracht 23, Den Haag, tel.: (070) 64 68 00.

Statistische dag 1976

Op dinsdag 20 april 1976 houdt de Vereniging voor Statistiek (VVS) haar jaarlijkse lezingendag in de aula van de Technische Hogeschool te Delft. 's Morgens spreekt Prof. Dr. D. R. Cox over „Analysis of survival data”. In de middagzitting zijn er vier series, elk van drie lezingen, en een symposium „Quo Vadis” met als thema: „Het spanningsveld tussen beleid en onderzoek op het gebied van verkeer en vervoer”.

Inlichtingen: secretariaat van de

VVS, Weena 700, Rotterdam, tel.: (010) 11 61 81, tst. 2126.

Fiscaal bouwrecht

Het Instituut voor Bouwrecht organiseert in samenwerking met de faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit te Leiden en het Fiscaal Instituut van de Katholieke Hogeschool te Tilburg een postdoctorale leergang over: „Enkele aspecten van het fiscale bouwrecht”. Colleges zullen worden gehouden te Leiden (wekelijks vanaf vrijdag 7 mei 1976 t/m vrijdag 4 juni 1976) en te Tilburg (wekelijks vanaf donderdag 13 mei 1976 t/m vrijdag 11 juni 1976).

Kosten: f. 125. Aanmelden en inlichtingen: Instituut voor Bouwrecht, postbus 1851, Den Haag, tel.: (070) 26 46 31.

De natte vinger van het EIB (I)

Kritische analyse van het rapport „De ontwikkeling van de bouwbehoefte en de werkgelegenheid in de bouw: peiljaren 1980-1990-2000” van het EIB 1)

DR. IR. H. PRIEMUS*

Het zal weinigen zijn ontgaan dat het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid (EIB) op 24 november 1975 een rapport over de bouwbehoefte en bouwwerkgelegenheid heeft aangeboden aan minister Gruijters, die dit rapport op 20 januari 1976 een ruimere verspreiding gaf. Het rapport geeft via een veelheid van becijferingen ondersteuning aan het bij velen levende vermoeden dat de bouw over haar hoogtepunt heen is en een verdere teruggang zal doormaken. Aan het eind van deze eeuw dreigt de bouw, volgens het EIB, zelfs een dramatische ineenstorting te beleven. Mede gezien de te verwachten produktiviteitsstijgingen zal de werkgelegenheid in de komende jaren in sterke mate teruglopen. Het z.g. „uitstralings-effect” zorgt ervoor dat in de aanverwante bedrijfstakken een nog heviger terugval van het aantal arbeidsplaatsen zal plaatsvinden. In Bouw van februari jl. (p. II-III) heb ik in eerste instantie aangegeven dat ik de kijk van het EIB te somber vind en dat ik het verstandig acht van Gruijters dat hij zich eerst eens uitvoerig achter de oren krabt, voordat hij met zijn maatregelen op de proppen komt. Ik berichtte dat met name de woningbouwbehoefte veel te laag lijkt te zijn geschat, terwijl daarentegen de sector van overige bouwactiviteiten te hoog lijkt te zijn geraamd. Al met al was er, zo meende ik, geen goede aanleiding om een ineenstorting van de bouw na 1990 te vrezen. Verstandiger achtte ik het uit te gaan van een slechts zeer weinig dalende ontwikkeling van de bouwactiviteiten, met een groter aandeel woningbouw dan het EIB voorziet. In het nu volgende zal ik pogen, aan de hand van een kritische analyse van de inhoud van het EIB-rapport, de in Bouw gelanceerde stellingen te adstrueren.

1. Determinanten van de bouwbehoefte

Het EIB heeft de prognose opgehangen aan twee determinanten: de demografische ontwikkeling en de welvaarts-groei 2). *M.i. is er ten minste één determinant geheel verwaarloosd: de toenemende schaarste aan ruimte, en daarmee de toenemende moeilijkheid om bouwrijpe grond te verwerven. Ik geef toe dat deze factor moeilijk kan worden gekwantificeerd. Maar het minste dat men mag veronderstellen is dat deze factor op den duur een remmende invloed zal hebben op alle sectoren (en zelfs alsnog mijn in Bouw vertolkte optimisme t.a.v. de perspectieven in de volkshuisvestingssector kan ondermijnen)* 3). Niet alleen is één belangrijke determinant vergeten. Ook met betrekking tot het gebruik van de wél genoemde determinanten moet kritiek worden geoefend. Een groot bezwaar is dat het EIB voor de welvaartsontwikkeling in de woningbouwprognose onvoldoende plaats 4) inruimt, terwijl de bevolkingsprognose nauwelijks doorwerkt in de prognose voor de niet-woningbouw. Het EIB stelt: „De in vroegere ramingen wel veronderstelde complementariteit van de bouwproductie in haar onderdelen lijkt voor de toekomst niet meer aannemelijk” 5). Het uit elkaar groeien van woningbouw en niet-woningbouw in de EIB-prognose lijkt mij voor een groot deel het gevolg van de rekenwijze van het EIB volgens welke de demografische ontwikkeling te eenzijdig de woningbouw en het onderwijs determineert, en de welvaarts-groei te eenzijdig de overige sectoren. Vooralsnog staat voor mij niet vast dat de relatie woningbouw-niet-woningbouw in de toekomst zo grondig zal wijzigen als het EIB stelt. De door het EIB voorspelde wijziging die voor de werkgelegenheidsprognose zo belangrijk is, lijkt mij te zwak geadstrueerd.

Een bijzonder probleem is de inconsistentie tussen de wijze waarop de overheid de determinanten hanteert en de wijze waarop het EIB deze presenteert. Het EIB past een demografische prognose toe die uitkomt op 14 mln. zielen

in het jaar 2000. Deze past niet bij de laagste CBS-prognose die we kennen, en evenmin bij de nieuwste experimentele calculaties van het CBS en van Vossen (Katholieke Hogeschool Tilburg). Het CBS staat thans op het punt in de eerste helft van 1976 een nieuwe bevolkingsprognose te vervaardigen. Het CBS hanteert hierbij een prognosemethode die wetenschappelijk aanzienlijk volwassener is dan die welke het EIB hanteert. Het CBS extrapoleert niet zonder meer geboortecijfers (zoals het EIB), maar kwantificeert een viertal onderling min of meer onafhankelijke variabelen, die te zamen de geboortecijfers bepalen:

- de leeftijdsopbouw in de uitgangssituatie;
- de nuptialiteit;
- het aantal kinderen per voltooid gezin;
- de spreiding van de geboorten over de huwelijksjaren.

* De auteur is werkzaam bij het RIW, Instituut voor Volkshuisvestingsonderzoek van de Technische Hogeschool Delft.

1) Van hen die mij wezen op tekortkomingen in een concept-versie van deze tekst, noem ik met gevoelen van erkentelijkheid Drs. P. Friese, Drs. A. G. ter Hennepe en Drs. F. IJmker. Voor de gebreken in de uiteindelijke versie zijn zij uiteraard geenszins verantwoordelijk. De verwijzingen bij dit artikel gelden de oorspronkelijke EIB-uitgave. Het rapport wordt uitgegeven door de Staatsuitgeverij te Den Haag, kost f.16 en telt 170 blz.

2) Hoofdstuk 2.

3) Zie bijv. J. Pen, Verrassingsvrije projekties en zieke mussen, *Hollands Maandblad*, december 1975: „Ik moet bekennen dat deze manier van rekenen en denken, waaraan de bekwaamste Nederlandse economen meedoen, mij niet opbeurt. De voornaamste reden daarvoor is dat een stijgende produktie en een stijgend inwonertal in Nederland opbotsen tegen de schaarse ruimte”. Belangrijk is dat een minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening niet alleen de vraag naar gebouwen in de beschouwingen betreft, maar ook de ruimtelijke consequenties. Hierop is, m.i. terecht, ook gewezen door W. M. Lookman, *Bouwwereld* nog geen stap verder met EIB-behoefteramingen, *Het Financieele Dagblad*, 29 januari 1976.

4) Dit gebeurt impliciet bij de raming van de woningvraagpercentages.

5) Blz. (01)4.

De Werkgroep Prognose en Simulatie van de Staatscommissie Bevolkingsvraagstuk heeft het CBS aanbevolen twee alternatieve vooruitberekeningen te maken. De hoogste komt ongeveer overeen met het alternatief van 15,4 mln. inwoners in 2000. De laagste gaat uit van een daling van de vruchtbaarheid tot een niveau van 175 per 100 vrouwen en komt waarschijnlijk uit op een aantal van bijna 15 mln. in 2000. Pas na dit jaar leidt dit alternatief tot een snelle teruggang van de bevolking. De *Verstedelijkingsnota* 6) gaat vooralsnog uit van een bevolkingsomvang in het jaar 2000 van 15,6 mln. (d.i. alternatief B van het CBS, gecorrigeerd volgens de recente immigratie). De EIB-prognose scharrelt hier doorheen. De gevolgen voor de woningbehoefte in het jaar 2000 zijn beperkt. Wat dit betreft, is het nauwelijks van belang welke demografische prognose men hanteert. Maar verwarrend is het wel als er, in het rayon van één Ministerie, tegelijkertijd zulke verschillende prognoses worden gelanceerd.

Iets soortgelijks kan worden opgemerkt met betrekking tot de andere determinant: de welvaartsontwikkeling. Hoffman 7) heeft erop gewezen dat de EIB-prognose niet strookt met de visie van het Centraal Planbureau. Het EIB verwacht een groei van het bruto binnenlands produkt van 3,5% per jaar (1976-1980), resp. 3,0% per jaar (1981-1990), dalend tot 2,5% per jaar (1991 en later). Het Centraal Planbureau rekent op een groei van 3,75% t/m 1980, 4% in de periode 1981-1990, resp. 3,5% in 1990-2000. Dit zou leiden tot een investeringsniveau voor bedrijfsgebouwen dat 17,5% hoger is dan de EIB-raming. De nieuwste ramingen van het CPB voor de Nederlandse economie in 1980 zijn echter niet hoopvol. Er zijn meer deskundigen die ernstig twijfelen aan de verwachte groei op langere termijn. In zo'n situatie van twijfel is er alle aanleiding om naast de CPB-prognose alternatieven te ontwikkelen. Het gaat wat ver om de CPB-prognose geheel ter zijde te schuiven. En als er dan toch alternatieven worden ontwikkeld, dan lijkt het mij zinvol om — vooral op lange termijn — ook *lagere* groeicijfers als mogelijkheid te hanteren. Mijn natte vinger zegt mij dat zelfs de EIB-aannamen te hoog zijn.

2. Van bouwprognose naar het genereren van alternatieven

Het voorgaande leidt als vanzelf tot het plaatsen van een zeer groot vraagteken bij de aard van de EIB-studie. Het EIB heeft zich beziggehouden met het opstellen van een raming van de reëel te verwachten vraag op grond van de ontwikkeling van de behoefte en de ontwikkeling van het beloop van de primaire werkgelegenheid. Dit betekent in feite dat *geen prognose* wordt gegeven (hoewel velen de EIB-tekst wel zo opvatten), maar dat wordt doorberekend wat verwacht kan worden bij ongewijzigd (bouw)beleid. Zoiets acht ik voor de meningsvorming weinig zinvol. De kans is niet gering dat decision-makers die minder gemakkelijk in cijferbrijen rondwentelen dan het EIB, hun beleid willen baseren op EIB-cijfers. Zij baseren dan hun beleid op het oude beleid en kunnen „wetenschappelijke” cijfers gebruiken om de juistheid van dat beleid te staven.

Ter ondersteuning van de besluitvorming zou het zinvoller zijn geweest als er stelselmatig in alternatieven zou zijn gedacht, met name in alternatieven die uitgaan van verschillende normen en veronderstellingen, t.a.v. de determinanten demografische ontwikkeling, welvaarts-groei en ruimte-schaarste, en in relatie daarmee: de produktiviteitsontwikkeling, de levensduur van gebouwen, woningvraagpercentages e.d. Het merkwaardige is dat de enige alternatieve berekening die het EIB geeft (de CBS-bevolkingsprognose naast de EIB-prognose), leidt tot uitkomsten die nauwelijks van elkaar verschillen . . . . Door het presenteren van een waaier van alternatieven zou een beter uitgangspunt zijn ontstaan voor een maatschappelijke discussie. Met kennis van de consequenties per alternatief zou men beslissingen kunnen nemen over de basisuitgangspunten van het beleid

met betrekking tot de gebouwde omgeving. Pas als deze uitgangspunten duidelijk zijn geformuleerd, bij wijze van democratische keuze uit de waaier van alternatieven, zou men een werkelijke *prognose* kunnen opstellen.

In het nu volgende bewandel ik een andere weg dan het EIB. Ik ga niet uit van de trendmatige vraag. In mijn reactie op het EIB-rapport baseer ik mij op de beleidsdoelen zoals deze door de huidige bewindslieden zijn geformuleerd, o.a. in de *Nota huur- en subsidiebeleid 1974*, *Memories van Toelichting bij de Rijksbegroting*, de *Derde nota over de ruimtelijke ordening*, en de *Nota van aanbidding* bij de voorstellen voor een Wet op de Stadsvernieuwing. Hierbij neem ik aan dat belangrijke onvolkomenheden in de bestaande instrumenten een tijdelijk karakter hebben en dat, als de beleidsdoelen consequent worden nagestreefd, op den duur de instrumenten beter zullen worden aangepast aan die doelen.

Ik ga uit van de volgende elementen:

- een principieel woonrecht voor iedereen die daaraan behoefte heeft;
- de bereidheid om aan dit woonrecht zulk een hoge prioriteit te geven dat de financiële belemmeringen om dit woonrecht te honoreren, worden weggelaten;
- de bereidheid om in stadsvernieuwinggebieden vervangende nieuwbouw en vernieuwbouw te realiseren tegen een betaalbare huur, bestemd voor de bewoners in het desbetreffende stadsvernieuwinggebied, die een verbetering van hun woonsituatie opeisen;
- een bewuste afremming van de economische groei ten einde het milieu en welzijnsgevoelens van de bevolking niet te overbelasten; een geplande overgang van een groei-economie naar een stationaire of nagenoeg stationaire economie;
- een structureel op herverdeling van welvaart, kennis, inkomen en ruimte gericht beleid, met name gericht op de emancipatie van achtergebleven groepen; mede met het oog hierop wordt een instandhouding van een omvangrijke collectieve sector verondersteld en een actieve invloed van de overheid op de ruimtelijke ontwikkeling en de bouw in Nederland.

Het EIB meldt dat de vernieuwbouw vooral wordt bepaald door het beleid 8). Ik ga ervan uit dat dit nagenoeg voor de gehele bouw geldt. Ik meen dat de hierboven aangegeven uitgangspunten niet ver verwijderd zijn van de uitgangspunten van het beleid van de huidige regering. Daarmee veronderstel ik dat mijn kritiek op het EIB-rapport niet alleen wordt gelanceerd vanuit een hoogst individuele stellingname, maar vanuit een stelling die in de huidige politieke verhoudingen van enige strategische betekenis is. In dit verband moet worden gewezen op het feit dat bij het geschetste beeld een voortgaande relatieve bouwkostenstijging past die — in relatie tot een hooggenormeerd woonrecht — een algemene stijging van de kosten van het wonen teweegbrengt, zowel in de particuliere als in de publieke sector. Of komende regeringen aan een toename van de budgettaire lasten ten behoeve van de gebouwde omgeving en de volkshuisvesting een hoge prioriteit willen geven, zal moeten blijken. Ik ga daarvan vooralsnog wel uit.

3. Woningvraagpercentages en woningbehoeftepercentages

De ramingen van de woningbouwbehoefte zijn te laag, zegt mijn natte vinger. Dat zeg ik niet op grond van de uitgesproken lage demografische prognose die het EIB hanteert. Deze prognose lijkt mij, hoewel de gevolgde methode

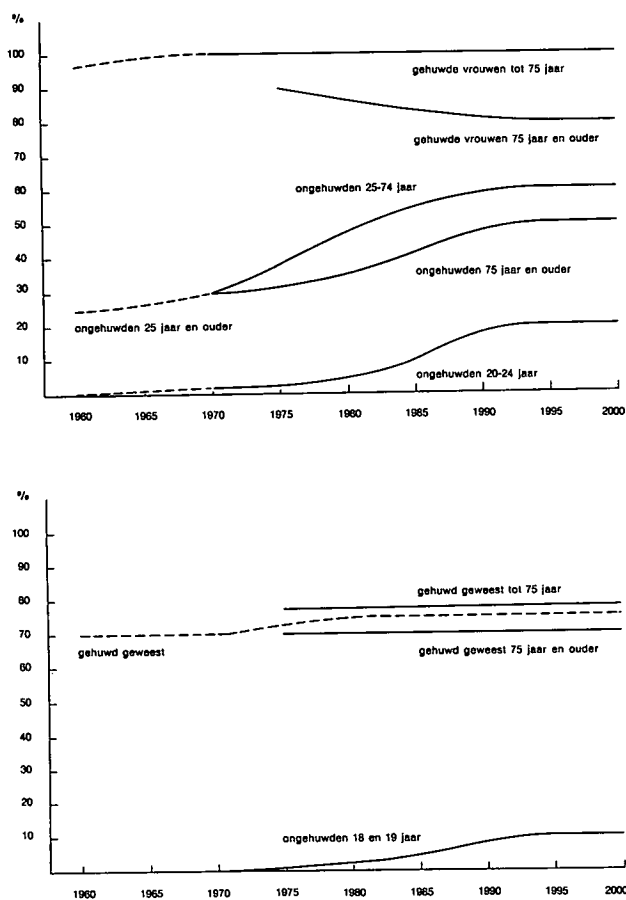
6) Tweede kamer, zitting 1975-1976, 13.754, nrs. 1-2, blz. 29.

7) L. Hoffman, *Werken in de bouw*, *ESB*, 11 februari jl., blz. 137.

8) Blz. (01)6.

aanvechtbaar is, niet irreëel 9). Volgens het EIB telt ons land in het jaar 2000 14.054.000 zielen, terwijl de laagste CBS-schatting tot nu toe per 2000 uitkomt op 15.400.000 zielen 10). De EIB-prognose gaat gepaard met een raming van de gewenste woningvoorraad in het jaar 2000 van 5.945.000 woningen (incl. 2½% reserve). Bij de CBS-prognose van 15.400.000 inwoners hoort, volgens het EIB, een gewenste woningvoorraad van 5.910.000 woningen (eveneens incl. 2½% reserve), d.i. *lager* dan bij de prognose van het EIB 11). Een hogere bevolkingsprognose betekent dus nog niet een behoefte aan meer woningen 12). Een belangrijke oorzaak van de lage raming van de woningbouwbehoefte is te vinden in de methode die is toegepast. In het voetspoor van Roest en eerdere publikaties van het EIB 13) verdeelt het EIB de toekomstige bevolking in categorieën en geeft per categorie z.g. *woningvraagpercentages* aan. Deze analyse is te zien als een extrapolatie 14) van recente ontwikkelingen waarbij men — mede aan de hand van buitenlandse ervaringen — verzadigingsniveaus heeft geïntroduceerd. In figuur 1 is het verloop van deze woningvraagpercentages geschetst 15). We zien dat elk van deze percentages hun hoogste niveau in 1990 bereiken en in het laatste decennium van deze eeuw constant blijven.

Figuur 1. Woningvraagpercentages per bevolkingsgroep 1960-2000

De ineensdorting van de woningbouw na 1990 is een verschijnsel, opgeroepen door drie postulaten van het EIB:

- de bevolking is ongeveer stationair in de periode 1990-2000;
- de woningvraagpercentages per categorie veranderen niet tussen 1990 en 2000;
- de vervanging van woningen verloopt in een nagenoeg constant tempo (toeneming van 18.000 per jaar in de periode 1980-1984 tot 22.000 per jaar in het tijdvak 1995-1999) 16).

De eerste aanname lijkt mij niet irreëel. De beide andere lijken mij onjuist. Allereerst ga ik nader in op de woningvraagpercentages. Op dit moment is fundamentele kritiek mogelijk, omdat:

- het, zeker in de veronderstelde situatie van stationaire bevolkingsomvang en welvaartsgroei, uiterst dubieus is dat de woningvraagpercentages per categorie na 1990 niet meer veranderen;
- het, gezien het algemene „recht op wonen” dat de huidige regering centraal stelt 17), de vraag is of het door het EIB voorziene evenwichtsniveau na 1990 maatschappelijk bevredigend is;
- de prognoses tamelijk gevoelig zijn voor veranderingen in de aannamen.

Gaan we uit van de ontwikkeling van vraagpercentages, en oriënteren we ons op de ontwikkeling van deze percentages tussen de Volkstellingen van 1960 en 1971, eveneens lettende op de Woningbehoefteonderzoekingen van 1964, 1967 en 1970 (het EIB rept met geen woord over deze onderzoekingen), dan moet men de woningvraagpercentages die het EIB hanteert, als te hoog bestempelen. Echter, ik wil deze kant niet op. Als we uitgaan van de *vraag* naar woningen, rekenen we met hoeveelheden woondiensten die men zal willen verwerven in een gegeven periode bij een *gegeven prijs*. Door welvaartsgroei en demografische factoren zal deze *effectieve vraag* wel toenemen. Echter, ook in de toekomst zal de prijs de vraag rantsoeneren. Bepaalde groepen zullen, als wij deze effectieve vraag als uitgangspunt hanteren, ook in de toekomst achter het net vissen. Ik preferer het begrip *woningbehoefte*, dat een normatieve lading heeft. Referentiekader is hierbij niet de koopkracht van de individuele burgers, maar de maatschappelijk erkende behoeften van die burgers. Needleman formuleert het als volgt 18):

„The social concept of housing 'need' has to be distinguished from the economic concept of housing demand. The effective demand for housing relates to the accommodation for which people are able and willing to pay. It takes no account of social desiderata, or of personal aspirations that cannot be fulfilled because of lack of money. Housing need, on the other hand, is the extent to which the quantity of existing accommodation falls short of that required to provide each household or person in the population, irrespective of ability to pay or of particular personal preferences, with accommodation of a specified minimum standard and above”.

We dienen ons te realiseren dat elk percentage dat men poneert, een normstelling inhoudt voor de toekomst. Via het huur- en subsidiebeleid en andere instrumenten kan

9) In dit verband moet worden gewezen op de mondiale regelmatigheid in de demografische ontwikkeling, zoals in het „Demographic transition model” o.a. door Prof. Roy Chung (University of Northern Iowa) is aangetoond.

10) Blz. (2.1)4.

11) Blz. (4.2)9. Bij de EIB-prognose hoort een bezettingsgraad van 2,36 in 2000; bij de CBS-prognose: 2,61. Hoe heilzaam is het dat het EIB sinds de *Bouwnota 1962* is afgestapt van het berekenen van behoeftecijfers via extrapolatie van de bezettingsgraad! Overigens: het EIB houdt 2½% leegstandsreserve aan, de *Verstedelijkingsnota 2%*. Niets wordt nagelaten om de lezer in verwarring te brengen.

12) Het lijkt vreemd dat méér mensen (volgens de CBS-prognose) minder woningen vragen. De oorzaak is te vinden in het feit dat bij het EIB-model enigszins is ingespeeld op de huidige immigratiegolf, terwijl bij het CBS-model de bevolkingsaanwas alleen via de natuurlijke groei verloopt. De daaruit voortvloeiende extra woningbehoefte zou zich pas na 2000 manifesteren.

13) W. Roest, *Bouw en economische groei*, Deventer, 1973. EIB, *Woningbouw en werkgelegenheid*, Amsterdam 1972.

14) Het EIB spreekt van een „kritische extrapolatie”, blz. (4.1)2, maar verklaart niet welke basisperiode is gebruikt en waar de vraagpercentages vandaan komen.

15) Te vinden op blz. (4.2)7 van het EIB-rapport.

16) Blz. (4.2)15.

17) *Nota huur- en subsidiebeleid 1974*, Den Haag, 1974.

18) L. Needleman, *The economics of housing*. Londen, 1965, blz. 35.

men, zeker op lange termijn, een situatie creëren dat de effectieve vraag van bewoners zoveel mogelijk in overeenstemming wordt gebracht met hun behoefte. Bovendien zullen sociale veranderingen en welvaartsonwikkeling (welke het EIB in royale mate voorziet) vraagverschuivingen bij de bewoners teweegbrengen. De problematiek die ik hier aansnijdt, is niet nieuw. Tien jaar geleden, toen men bij het berekenen van de woningbehoefte blunder op blunder stapelde, verscheen het *Rapport Werkgroep Ramingen Woningbehoeften*, gevoegd bij de *Rijksbegroting* voor het dienstjaar 1967, hoofdstuk XI, Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, zitting 1966-1967, nr. 8800. Aan de hand van een extrapolatie van de ontwikkelingen in de basisperiode 1956-1960 werden toen, op dezelfde wijze als het EIB dat nu doet, woningvraagpercentages voor 1970 geschat. Deze methode heette toen nog „demografisch-analytische methode”. Ook toen was er fundamentele kritiek op deze werkwijze. Goethals merkte naar aanleiding van het rapport van de Werkgroep op 19):

„De wijze waarop de Werkgroep op grond van demografisch-analytisch onderzoek tot uitspraken inzake de woningbehoefte komt, houdt een onuitgesproken visie op het huisvestingsbeleid in. Met initiatieven van de overheid wordt, voor zover zij een ombuiging van het in het verleden gevoerde beleid inhouden, geen rekening gehouden. Impliciet wordt een huisvestingsbeleid, dat veranderingen in produktie, konsumptie en wellicht zelfs bevolkingsgroei initieert in plaats van volgt, afgewezen”.

Deze kritiek geldt ook voor de actuele EIB-becijfering. De extrapolatiemethode — die ook door de Werkgroep hier en daar is gecorrigeerd als de uitkomsten al te dol werden — komt er in feite op neer dat men grotendeels uitgaat van de mate waarin de diverse categorieën, zoals ongehuwden en bejaarden, er tot nu toe in zijn geslaagd een woning te bemachtigen. Wie tot nu toe de boot miste, maakte een grote kans ook in de vooruitberekening niet als vrager te worden erkend. De gevolgde methode projecteert de — vaak ongewenste — verschillen in machtspositie op de woningmarkt, die in het verleden zijn ontstaan, zonder grote wijzigingen op de toekomst. Pogingen om die verschillen te reduceren, worden niet in de beschouwingen betrokken, evenmin als belangrijke verschuivingen in de vraag van bewoners.

De ervaringen in het verleden zouden ons toch een les moeten hebben geleerd. Zo is er de verzuiming van de Centrale Directie van de Volkshuisvesting en de Bouwnijverheid in 1968, die ons te denken moet geven 20):

„De uitkomsten van het in 1967 ingestelde onderzoek hebben andermaal aangetoond dat zich op vrij korte termijn aanmerkelijke verschuivingen in de demografische ontwikkeling en in de woongewoonten kunnen voordoen. Dit brengt mede, dat het uitermate moeilijk is volkomen betrouwbare ramingen omtrent de toekomstige groei van de woningbehoefte op te stellen”.

Waar het om gaat, is dat de toekomst niet rechtstreeks uit het verleden volgt, maar dat er ruimte is voor een beleidskeuze, waarin door de bewoners gewenste structurele veranderingen dienen te worden verdisconteerd.

Een laatste kanttekening bij de woningvraagpercentages die het EIB hanteert, betreft de vraag wat nu eigenlijk is meegerekend en wat niet. Het is gebruikelijk om bij dergelijke percentages eenheden in verzorgingstehuizen, studentenflats, wooneenheden voor werkende jongeren e.d. niet mee te rekenen. Dit is een van de oorzaken waardoor de percentages voor ouderen en jongeren relatief laag uitvallen. Ook het EIB schijnt deze gewoonte te hebben aangehouden. Echter, hoewel ik deze kwestie enige keren aan het EIB heb voorgelegd, is het mij nog steeds een compleet raadsel waar de hierboven genoemde bijzondere wooneenheden in het EIB-rapport zijn te vinden. Hoewel het EIB dit ontkent, houd ik het er nog steeds op, dat deze belangrijke categorie geheel tussen de wal en het schip is terechtgekomen.

Mij baserend op de in par. 2 vermelde uitgangspunten,

en uitgaande van woningbehoeftepercentages waarin ook de behoefte aan bijzondere wooneenheden is meegenomen, opper ik in tabel I alternatieve percentages, uitmondend in een extra woningbehoefte in het jaar 2000 van ongeveer 550.000 woningen.

Tabel I. Berekening extra woningbehoefte in het jaar 2000 bij toepassing van normatief bepaalde woningbehoeftepercentages

Categorie	Woningvraagpercentage EIB	Alternatief woningbehoeftepercentage	Extra woningbehoefte in 2000 bij toepassing alternatief percentage d)
Ongehuwden jonger dan 18 jaar	0	0 a)	—
Ongehuwden van 18 en 19 jaar	10	30 b)	0,20 x 275.000 = 55.000
Ongehuwden van 20-24 jr.	20	50 b)	0,30 x 435.000 = 130.500
Ongehuwden van 25-74 jr.	60	80 b)	0,20 x 793.000 = 158.600
Ongehuwden van 75 jaar en ouder	50	70 c)	0,20 x 74.000 = 14.800
Gehuwde vrouwen tot 75 jr.	100	100	—
Gehuwde vrouwen van 75 jaar en ouder	80	90 c)	0,10 x 103.000 = 10.300
Gehuwd geweest tot 75 jr.	75	90	0,15 x 796.000 = 119.400
Gehuwd geweest 75 jaar en ouder	70	80 c)	0,10 x 482.000 = 48.200

Totaal excl. reserve 536.800 won.
+ 2½% reserve 13.420 won.

Totaal incl. reserve 550.220 won.

a) Gezien het huidige beleidsdoel dat het „woonrecht” koppelt aan de leeftijd van 18 jaar is deze lage schatting te verdedigen.

b) Hogere raming i.v.m. ruimer wordende woningmarkt, stationaire bevolkingsomvang, emancipatorische ontwikkeling van jongeren en de doelstellingen van huur- en subsidiebeleid en inkomensbeleid. Wooneenheden zijn meegedeld.

c) De relatieve veroudering binnen deze groep indiceert een grotere vraag naar verplegingsaccommodatie e.d. Toch is een hoger cijfer nodig, als eenheden in verzorgingstehuizen worden meegerekend en als de doelstelling van de overheid m.b.t. het bejaardenbeleid wordt gerespecteerd. Volgens de *Nota bejaardenbeleid 1975* (Den Haag, 1975, blz. 65) streeft de overheid naar de volgende verdeling van het aanbod van huisvestingsvormen voor bejaarden, te bereiken in het midden van de jaren tachtig:

- 63,5% in gewone (incl. kleine) woningen;
- 25% in aangepaste bejaardenwoningen incl. serviceflats;
- 7% in verzorgingstehuizen;
- 4,5% verblijvend in verpleeginrichtingen of in andere niet zo zeer op huisvesting gerichte instellingen.

d) Vergelijk de tabel op blz. (4,2)8.

Een langer doortrekken van de trendlijnen en het „omhoogschuiven” van de verzadigingsniveaus (hoger wellicht dan in menig buitenland, maar waarom zou het buitenland op dit punt voor ons een norm moeten leveren?) kan leiden tot een woningbehoefte in het jaar 2000 van ruim ½ mln. woningen meer dan het EIB raamde. Voor alle duidelijkheid: mijn alternatieve woningbehoefteraming is evenmin als de EIB-raming getoetst aan de determinerende factor „ruimteschaarste”. Als iemand deze factor enigszins zou kunnen kwantificeren en in staat zou zijn de gevolgen aan te duiden, ben ik wellicht snel over te halen tot een aanzienlijk lagere raming. Gezien de ruimtelijke consequenties zou dan het woonrecht moeten worden geconditioneerd. Niet de gehele behoefte die uit het ongeclausuleerde woonrecht voortvloeit, zou dan maatschappelijk kunnen worden erkend.

Stel nu, dat mijn benadering wordt gekozen en dat er bij de realisering van plannen, bij het vinden van planologische oplossingen en budgettaire ruimte, geen ernstige problemen zouden ontstaan. In dat geval zou, als we de extra voorraad van 550.000 woningen over 10 jaar uitsmeren, een extra bouwprogramma tussen 1990 en 2000 van ca. 55.000 woningen per jaar ontstaan. Door de verandering in aannamen met betrekking tot de percentages ontstaan dus forse veranderingen in de behoefte-raming. Men dient mijn alter-

19) A. L. J. Goethals, *Vooruitberekeningen van de verandering in aantal en omvang der huishoudens in Nederland*, Planologisch en Demografisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, (interim-rapport), blz. 34.

20) Centrale Directie van de Volkshuisvesting en Bouwnijverheid, *Jaarverslag 1968*, blz. 18.

Inkomensongelijkheid naar beroepsgroepen 1952-1967

DRS. J. HARTOG*

Hoewel een daling in de inkomensongelijkheid van beroepsgroepen tussen 1952 en 1967 sterk overheerst, is er geen sprake van een monotoon dalende trend. Tot deze conclusie komt Drs. J. Hartog, verbonden aan het Instituut voor Economisch Onderzoek van de Erasmus Universiteit Rotterdam. De auteur geeft in dit artikel de resultaten weer van een onderzoek naar de inkomensverdeling van beroepsgroepen, waarbij hij o.a. de volgende maatstaven hanteerde: de variatiecoëfficiënt, de Gini-coëfficiënt, de Theil-coëfficiënt en een maatstaf voor asymmetrie binnen een beroepsgroep. Er blijkt dat ondanks de verschillen in relatieve gevoeligheid van de maatstaven van een grote mate van eensgezindheid kan worden gesproken in de indicaties van maatstaven ten aanzien van veranderingen in de inkomensongelijkheid.

1. Inleiding

In het kader van onderzoek naar de personele inkomensverdeling zijn onlangs aan het Instituut voor Economisch Onderzoek van de Erasmus Universiteit een aantal bewerkingen uitgevoerd op grond van het officiële materiaal over de inkomensverdeling in Nederland. De bewerkingen bestaan uit het berekenen van een aantal kencijfers voor inkomensverdelingen naar beroepsgroepen in elk van de 10 jaren waarover gegevens zijn gepubliceerd in de periode 1952-1967. In dit artikel worden slechts de cijfers voor 1952 en 1967 gegeven, maar de conclusies, gebaseerd op het materiaal van de tussenliggende jaren worden eveneens vermeld. (Zie voor het volledige resultaat J. Hartog, Inkomensongelijkheid naar beroepsgroepen, 1952-1967, Instituut voor Economisch Onderzoek, Erasmus Universiteit Rotterdam.)

In de onlangs verschenen monografie van het Centraal Planbureau, *De personele inkomensverdeling: 1952-1967* wordt uiteraard ook de nodige aandacht geschonken aan de

natief niet te stellen in plaats van de EIB-raming. Daar schieten we weinig mee op. We zouden dan de ene natte vinger verwisselen voor de andere. Wel zou het geschetste alternatief kunnen worden gesteld naast de EIB-raming met het doel de maatschappelijke discussie te stimuleren en de kans op een overdacht politieke keuze te vergroten.

H. Priemus

(Deel II wordt binnenkort in ESB afgedrukt, red.)

inkomens naar beroepsgroepen. Het materiaal in dit artikel verschilt van dat in de Monografie in twee opzichten. Terwijl de Monografie zich beperkt tot de coëfficiënt van Theil (en daarnaast een analyse naar decielen geeft), worden hier een aantal ongelijkheidsmaatstaven gepresenteerd, die met elkaar kunnen worden vergeleken. De zin hiervan ontspruit aan het feit dat elke maatstaf zijn eigen karakteristieken heeft. Zo is de coëfficiënt van Theil met name gevoelig voor ongelijkheid onder de hogere inkomens (zie hierover paragraaf 3). Daarnaast wordt in dit artikel een maatstaf gegeven voor de scheefheid van de inkomensverdelingen.

Het cijfermateriaal bestaat uit de door het CBS gepubliceerde reeks inkomensverdelingen naar beroepsgroep over de jaren 1952-1967 (totaal-inkomen). De bezwaren welke kleven aan dit materiaal, ontleend aan gegevens van de aangiften voor loon- en inkomstenbelasting mogen bekend worden verondersteld 1).

Naast algemene bezwaren verbonden aan materiaal afkomstig van opgaven ten behoeve van loon- en inkomstenbelasting, geldt bij een vergelijking in de tijd het bezwaar van wisselende definities en andere wijzen van verzamelen. Grote voorzichtigheid bij het trekken van conclusies is dus geboden 2). Met nadruk zij gewezen op de beperkingen van het begrip „totaalinkomen”. Het komt tot stand door op het inkomen van een individu een aantal aftrekposten in mindering te brengen, zodanig dat het inkomensbegrip vrij dicht staat bij het z.g. belastbare inkomen (buitengewone lasten en giften zijn echter niet in mindering gebracht, terwijl kinderbijslag wel is opgenomen). De te betalen belasting is niet in mindering gebracht, zodat het in die zin gaat om het bruto-inkomen.

De indeling naar beroepsgroepen heeft in de loop der jaren zowel wijziging als verfijning ondergaan. Ook de inkomensklassen zijn niet steeds dezelfde, maar vertonen voortgaande verfijning naarmate de inkomensstrekkers in de loop der jaren in steeds hogere nominale inkomensklassen zijn terechtgekomen.

Om vergelijking in de tijd zowel als tussen beroepsgroepen elk afzonderlijk op zo rijk mogelijke informatie te base-

* Ik ben grote dank verschuldigd aan Arie ten Cate voor de bijzonder nauwgezette wijze waarop hij de vele berekeningen heeft uitgevoerd.

1) Zie bijv. G. R. Mustert, Enige statistische aspecten van de inkomensongelijkheid in Nederland in de jaren 1950-1967, *Pre-adviezen Vereniging voor de Staathuishoudkunde*, 1973. Verder J. Hartog, Een vergelijking van inkomensmobiliteit naar beroepsgroepen, *Pre-adviezen Vereniging voor de Staathuishoudkunde*, 1973 en het Centraal Planbureau, *De personele inkomensverdeling 1952-1967*, Monografie no. 19, Staatsuitgeverij, 1975.

2) In de CPB-Monografie wordt getracht zoveel mogelijk te corrigeren voor dergelijke wijzigingen, hetgeen beter mogelijk blijkt voor sociale groepen dan voor beroepsgroepen. Een dergelijke correctie is vooral zinvol bij directe vergelijking van ongelijkheidsmaatregelen in de tijd. Ze zijn minder noodzakelijk wanneer de nadruk valt op vergelijking in de tijd van de rangschikking van beroepsgroepen naar mate van ongelijkheid, zoals hier gebeurt.

ren, is het materiaal in de uitvoeriger studie naar twee gezichtspunten gepresenteerd:

- voor elk jaar wordt de uitsplitsing gegeven naar alle door het CBS gegeven beroepsgroepen; de kencijfers zijn daarbij berekend op grond van die klasse-indeling die het CBS voor het betrokken jaar hanteert;
- voor vergelijking in de tijd zijn een aantal geaggregeerde beroepsgroepen samengesteld, waarbij zo veel mogelijk is gestreefd naar een in de tijd constante betekenis van deze aggregaten; de kencijfers zijn hierbij tweemaal berekend, eenmaal op grond van de klasse-indeling die het CBS hanteert voor het betrokken jaar en eenmaal op grond van een geaggregeerde klasse-indeling, waarbij dus voor elk jaar dezelfde nominale inkomensklassegrenzen gelden (nl. die van 1952).

2. De kencijfers

Ter kenschetsing van het materiaal zijn een aantal veel gehanteerde maatstaven voor de inkomensverdeling berekend, te weten:

- het rekenkundig gemiddelde;
- de standaarddeviatie;
- de variatiecoëfficiënt (standaarddeviatie/gemiddelde);
- de standaarddeviatie van de natuurlijke logaritme van het inkomen;
- de coëfficiënt van Theil;
- de Gini-coëfficiënt.

Voor een overzicht van de formules en van de veronderstellingen die bij de berekeningen zijn gemaakt zij verwezen naar het uitvoerige rapport.

Naast bovenstaande conventionele maatstaven werd de behoefte gevoeld aan nadere kenschetsing van het materiaal om de mate van scheefheid tot uitdrukking te brengen. Er werd afgezien van maatstaven zoals het derde moment wegens geringe intuïtieve betekenis. Scheefheid wordt uitgedrukt met een maatstaf voor asymmetrie.

De gehanteerde maatstaf laat zich als volgt toelichten. Kies de modus, het inkomen met de hoogste frequentie, ($\tilde{y}$) als de as van symmetrie. Van de inkomens onder de modus wordt het rekenkundig gemiddelde berekend ($\bar{y}_L$) en evenzo van de inkomens boven de modus ($\bar{y}_U$). Asymmetrie wordt nu gemeten als het halve verschil tussen de afstand van elk dier gemiddelden tot de modus, waarbij de afstanden zijn gemeten ten opzichte van de modus:

$$A = \frac{1}{2} (d_U - d_L)$$

waarbij

$$d_U = (\bar{y}_U - \tilde{y}) / \tilde{y}$$

$$d_L = -(\bar{y}_L - \tilde{y}) / \tilde{y}$$

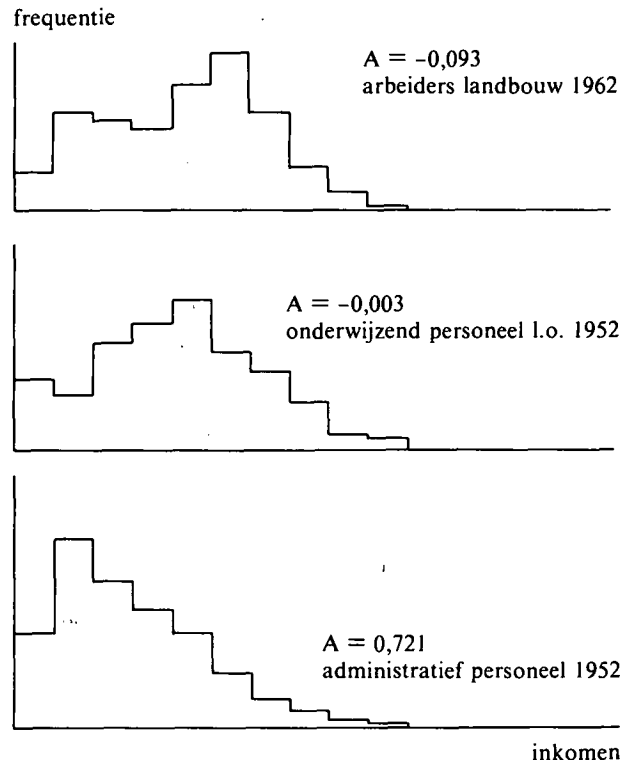
Met behulp van A kan dus worden ingezien hoeveel verder het bovenste gemiddelde van de modus ligt dan het onderste gemiddelde (of omgekeerd):

$$d_U - d_L = 2A.$$

De maatstaf is zo gedefinieerd dat in een symmetrische verdeling, waarbij $\bar{y}_L$ en $\bar{y}_U$ op dezelfde absolute inkomensafstand van $\tilde{y}$ liggen, $A = 0$. Een positieve waarde van A ontstaat wanneer het bovenste gemiddelde $\bar{y}_U$ verder van $\tilde{y}$ ligt dan het onderste gemiddelde $\bar{y}_L$, een negatieve in het omgekeerde geval. |A| heeft de eigenschap ongevoelig te zijn voor spiegeling van de inkomensverdeling rond de modus, d.w.z. spiegeling beïnvloedt slechts het teken.

Er kan ook een wat lossere betekenis aan worden toegekend, uitgaande van een inkomensverdeling als een één-toppige, regelmatige verdeling. A geeft dan een indicatie van het grafische beeld van de verdeling: een hoge positieve waarde hoort bij een verdeling met een lang doorlopende bovenkant, een hoge negatieve bij één met een lang doorlopende onderkant. Typische beelden zijn weergegeven in figuur 1. Op grond van een beoordeling aan de hand van gemaakte grafieken blijkt de suggestie die van A uitgaat, behoorlijk overeen te komen met het werkelijke beeld, hoewel de aansluiting niet altijd opgaat.

Figuur 1. Voorbeelden van asymmetrie

3. Welke maatstaf?

Alvorens enige globale conclusies te trekken op grond van het gepresenteerde materiaal, zal kort worden ingegaan op de betekenis van de gehanteerde spreidingsmaatstaven. Het zal duidelijk zijn dat de betekenis varieert per maatstaf; de motivering van elk dezer maatstaven en de definitie zijn immers duidelijk verschillend. Elk dezer maatstaven is tot stand gekomen vanuit een verschillende invalshoek en men mag dan ook niet zonder meer verwachten dat ze alle hetzelfde antwoord geven op de vraag naar de rangschikking van inkomensverdelingen naar de mate van inkomensongelijkheid. Zo zal het duidelijk zijn dat gebruik van de variantie van de logaritme van de inkomens tot andere conclusies kan leiden dan de variantie van de inkomens zelf: bij log-inkomens wordt immers de betekenis van hogere inkomens gereduceerd. Het is echter moeilijk om in het algemeen aan te geven welk aspect precies door een bepaalde maatstaf wordt beschouwd. Gelukkig kunnen we hier gebruik maken van een studie van D. G. Champernowne (A comparison of measures of inequality of income distribution, *Economic Journal*, no. 336, vol. 84, blz. 787-816) die de gevoeligheid van een aantal maatstaven onderzocht voor inkomensongelijkheid in resp. de onderste staart van de inkomensverdeling, het middenstuk van de verdeling en de bovenste staart.

Zijn conclusies ten aanzien van de hier gehanteerde maatstaven zijn dat de gevoeligheid voor ongelijkheid onder de

Tabel 1. Kencijfers personele inkomensverdeling naar beroepsgroepen, 1952

Code- Beroepsgroep nr.	Gemiddeld inkomen a)	Index gemiddeld inkomen	Standaard-deviatie a)	Standaard-deviatie/ gemiddelde	Standaard-deviatie In inkomen	Theil	Gini	Asymmetrie
3 Directeuren van NV's	24.690	7,26	39.832	1,613	948	0,647	0,557	1,643
2 Vrije beroepen b)	15.166	4,46	13.081	0,863	822	0,289	0,405	1,079
5 Onderw. personeel m.o. + h.o.	6.727	1,98	4.684	0,696	744	0,190	0,322	0,054
1 Zelfstandigen	5.455	1,60	8.181	1,500	692	0,404	0,424	0,740
8 Handelsreizigers enz.	5.166	1,52	7.498	1,451	617	0,314	0,350	0,331
6 Ambtenaren in alg. dienst	4.234	1,25	3.238	0,765	619	0,184	0,304	0,168
4 Onderw. personeel l.o.	4.130	1,21	2.315	0,560	765	0,168	0,314	-0,003
7 Administratief personeel	3.262	0,96	3.321	1,018	799	0,309	0,411	0,721
9 Overige employés	2.988	0,88	2.924	0,978	854	0,320	0,424	0,653
13 Zonder beroep	2.947	0,87	9.383	3,184	828	0,919	0,573	0,887
12 Gepensioneerden	2.463	0,72	4.153	1,686	828	0,430	0,444	0,474
11 Overige arbeiders	2.378	0,70	1.308	0,550	714	0,163	0,303	-0,137
10 Arbeiders landbouw	2.068	0,61	1.099	0,532	692	0,152	0,288	-0,063
Totaal	3.401	1,00	5.720	1,682	820	0,437	0,438	0,331

a) In guldens.

b) Hieronder wordt verstaan: accountant, advocaat, architect, arts, ingenieur, notaris, tandarts, veearts.

Tabel 2. Kencijfers personele inkomensverdeling naar beroepsgroepen, 1967

Code- Beroepsgroep nr.	Gemiddeld inkomen a)	Index gemiddeld inkomen	Standaard-deviatie a)	Standaard-deviatie/ gemiddelde	Standaard-deviatie In inkomen	Theil	Gini	Asymmetrie
2 Vrije beroepen b)	69.766	6,91	47.820	0,685	873	0,231	0,374	1,505
3 Directeuren van NV's	50.319	4,98	51.510	1,024	769	0,362	0,438	0,593
5 Onderw. personeel m.o. + h.o.	24.577	2,43	17.175	0,699	734	0,188	0,319	0,177
1 Zelfstandigen	17.818	1,76	19.854	1,114	826	0,367	0,436	0,511
8 Handelsreizigers enz.	14.042	1,39	7.738	0,551	559	0,124	0,263	0,152
6 Burgerlijk pers. overheid	13.745	1,36	9.212	0,670	786	0,190	0,326	0,143
4 Onderw. personeel l.o.	13.658	1,35	7.619	0,558	794	0,164	0,310	0,039
9 Overige employés	10.060	1,00	9.272	0,922	1.047	0,341	0,443	1,678
7 Administratief personeel	9.075	0,90	6.865	0,757	887	0,251	0,385	0,842
11 Overige arbeiders	7.594	0,75	3.868	0,509	811	0,148	0,283	-0,062
12 Gepensioneerden	7.387	0,73	7.803	1,056	698	0,263	0,346	0,278
13 Zonder beroep	6.747	0,67	14.531	2,154	926	0,626	0,503	0,657
10 Arbeiders landbouw	5.528	0,55	3.657	0,661	916	0,232	0,371	1,437
Totaal	10.102	1,00	12.072	1,195	901	0,365	0,423	0,236

a) In guldens.

b) Hieronder wordt verstaan: accountant, advocaat, architect, arts, ingenieur, notaris, tandarts, veearts.

hogere inkomens het grootste is bij de variatiecoëfficiënt en de coëfficiënt van Theil, dat de gevoeligheid voor ongelijkheid in het centrale deel van de verdeling het grootste is bij de standaarddeviatie van de log-inkomens en bij de Gini-coëfficiënt, en dat de gevoeligheid voor ongelijkheid onder de lagere inkomens het grootste is bij de standaarddeviatie van de log-inkomens. Vergelijkt men de relatieve gevoeligheden van de maatstaven ten opzichte van de Gini-coëfficiënt, dan blijken de variatiecoëfficiënt en de coëfficiënt van Theil vooral gevoelig voor ongelijkheid onder hoge inkomens; ten opzichte van de Gini-coëfficiënt blijkt de variatiecoëfficiënt relatief gevoelig voor ongelijkheid onder lage inkomens en de Theil-coëfficiënt ongevoelig voor ongelijkheid onder de middeninkomens. Samenvattend luidt de conclusie van Champernownes onderzoek dat variatiecoëfficiënt en Theil maten zijn die uitgesproken associatie hebben met de hogere inkomens, terwijl de Gini-coëfficiënt met name gevoelig is voor de middeninkomens.

Er zijn natuurlijk nog wel andere overwegingen in het geding te brengen om een keus te maken uit de diverse maatstaven. Voor een interessante uiteenzetting hierover, in het licht van de welvaartstheorie, zij verwezen naar Prof. A. K. Sen, *On economic inequality*, Clarendon Press, Oxford. Slechts de globale conclusie zij herhaald dat elke maatstaf zijn specifieke eigenschappen heeft en dat de keuze daarmee afhankelijk is van de probleemstelling.

4. Enige conclusies

Op grond van de berekende maatstaven zal nu getracht worden de volgende voor de hand liggende vragen te beantwoorden:

1. wat is, in een gegeven jaar, de verhouding tussen de beroepsgroepen, naar inkomensniveau en inkomensspreiding?;
2. wat is het verloop van deze verhoudingen in de tijd?;
3. wat is de mate van overeenstemming van indicaties ontleend aan verschillende maatstaven?

Voor een beoordeling van de verhoudingen tussen de beroepsgroepen zal 1952 als uitgangspunt worden genomen. Tabel 1 geeft een overzicht van de resultaten voor dat jaar, waarbij de rangschikking heeft plaatsgevonden naar gemiddeld inkomen en de geaggregeerde groepsindeling is gebruikt 3). Naar gemiddeld inkomen blijken de landbouwarbeiders de ondergrens te vormen met 61% van het totale gemiddelde, directeuren van NV's met 7,26 maal het totale gemiddelde aan de top staan. Enige concentratie van de gemiddelden blijkt uit het feit dat de range 0,6-2,5 slechts twee beroepsgroepen mist, directeuren en vrije beroepen. Hieruit blijkt tevens de „uitwaaiering” van de verdeling: de bovenkant loopt verder door dan de onderkant (zodat voor het totaal de asymmetrie ook positief is). Zou men een rangschikking aanbrengen op grond van inkomensspreiding, dan zou een ander beeld ontstaan. Er is namelijk geen samenhang tussen gemiddelde en spreiding, zodat geen overheersend effect optreedt van eventuele compensatie in het gemiddelde inkomen voor een grote spreiding („hoog risico”). Ge-

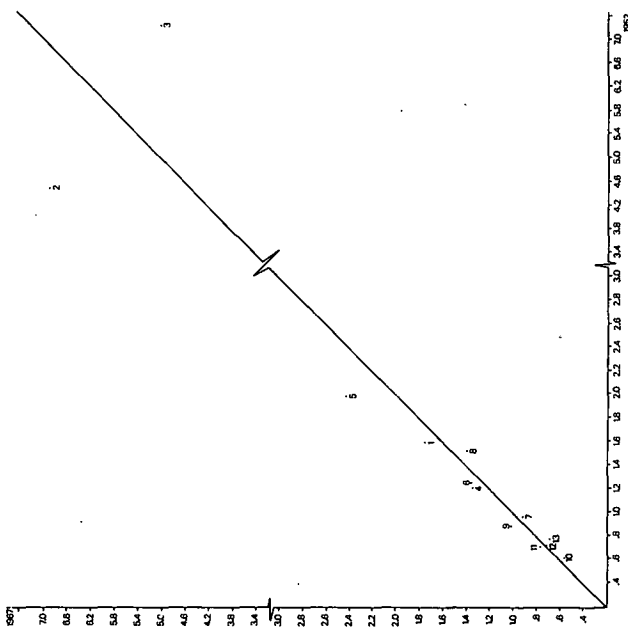
3) Er zij op gewezen dat er enige discrepantie bestaat tussen de hier gepresenteerde uitkomsten en die in de CPB-Monografie met betrekking tot de maatstaf van Theil. Dit wordt veroorzaakt door het feit dat de berekeningen van het CPB gebaseerd zijn op een inkomensverdeling naar deelen, in plaats van op de CBS-klasse-indeling.

meten naar de variatie-coëfficiënt, Theil en Gini is de spreiding groot onder beroepslozen, gepensioneerden en directeuren en klein onder onderwijzend personeel bij l.o. en bij m.o. + h.o., onder ambtenaren, landbouwarbeiders en overige arbeiders.

Is de situatie zoals die bestond in 1952 gewijzigd in 1967? Tabel 2 (zie blz. 275) geeft voor 1967 een soortgelijk overzicht als tabel 1 voor 1952 deed. De range blijkt nu te lopen van 0,55 (de landbouwarbeiders zijn dus verder achterop geraakt) tot 6,91; de range is daarmee toegenomen van 1 : 11,9 in 1952 tot 1 : 12,56 in 1967. De rangschikking naar gemiddeld inkomen heeft een aantal wijzigingen ondergaan: directeuren moesten hun eerste plaats afstaan aan de vrije beroepen, administratief personeel en overige employés hebben van plaats geruild, evenals beroepslozen en overige arbeiders. De teruggang in het gemiddelde inkomen van directeuren is groot : de index daalde van 7,26 naar 4,98. Ook de stijging voor de vrije beroepen is groot te noemen : van 4,46 naar 6,91. De daling van het gemiddelde voor directeuren hangt wellicht samen met de omzetting van familiebedrijven in NV's, waardoor relatief veel kleine bedrijven nu een directeur in plaats van een zelfstandige aan het hoofd hebben. Consistent hiermee is de stijging van het inkomen van zelfstandigen en de daling van zowel de ongelijkheidsmaatstaven als de mate van asymmetrie voor de directeuren. De groep overige employés heeft een duidelijke verbetering in relatieve positie ondergaan : van 88% van het totale gemiddelde in 1952 naar 100% in 1967. Een forse duikeling maakten de beroepslozen : van 0,87 naar 0,67.

De ontwikkeling van het gemiddelde inkomen tussen 1952 en 1967 is ook tot uiting gebracht in figuur 2. Zouden de relatieve gemiddelde inkomens niet veranderd zijn, dan zouden alle punten op de 45°-lijn liggen. De afwijkingen in relatieve inkomens komen op deze wijze goed naar voren.

Figuur 2. Gemiddeld inkomen 1952-1967 a)

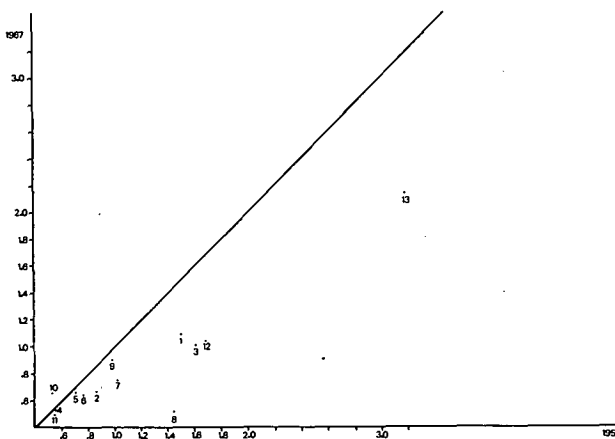

a) De nummers in de figuur corresponderen met de codenummers van de beroepsgroepen.

Rangschikking naar inkomensongelijkheid in 1967 levert geen volledige eenstemmigheid op. Toch is er een gemeenschappelijkheid te herkennen. Gemeten naar variatie-coëfficiënt, Theil en Gini is de ongelijkheid relatief hoog voor beroepslozen, directeuren en zelfstandigen, en relatief laag voor onderwijzend personeel bij l.o. en bij m.o. plus h.o., voor ambtenaren, handelsreizigers, landbouwarbeiders en overige arbeiders.

Analoog aan figuur 2 is het verloop van de inkomensspreiding, gemeten aan de variatiecoëfficiënt, in beeld

Figuur 3. Variatiecoëfficiënt 1952-1967 a)

a) De nummers in de figuur corresponderen met de codenummers van de beroepsgroepen.

gebracht (figuur 3). Duidelijk blijkt het overheersen van de neerwaartse beweging: uitgezonderd voor landbouwarbeiders is voor alle beroepsgroepen de variatiecoëfficiënt gedaald (of gelijk gebleven). De indicatie van dalende ongelijkheid tussen 1952 en 1967 is echter niet eenduidig: stijging van de ongelijkheid wordt aangegeven voor landbouwarbeiders door de variatiecoëfficiënt, Theil en Gini, een stijging van overige employés door Theil en Gini, voor ambtenaren eveneens door Theil en Gini, terwijl een stijging voor zelfstandigen alleen door Gini wordt gemeld (in alle overige gevallen treedt een daling van de maatstaf op tussen 1952 en 1967). Voor het totaal van alle beroepsgroepen is er wel eensgezindheid: alle indicatoren wijzen op een daling in de ongelijkheid tussen 1952 en 1967.

De stijging voor zelfstandigen volgens Gini die optreedt, terwijl volgens Theil en de variatiecoëfficiënt er juist van een daling sprake is, kan wellicht worden verklaard uit de eerder gemelde verschillen in gevoeligheid voor ongelijkheid naar inkomensniveau. Gezien de gevoeligheid van variatiecoëfficiënt en Theil voor ongelijkheid onder hoge inkomens, en de gevoeligheid van Gini voor middeninkomens, suggereren de uitkomsten dat bij zelfstandigen de inkomensongelijkheid is gedaald onder de hogere inkomens en gestegen onder de middeninkomens. Consistent hiermee is de daling in de mate van asymmetrie, welke op een relatieve verschuiving van hoge inkomens naar middeninkomens duidt.

De tegengestelde indicaties voor ambtenaren en voor overige employés zijn niet verklaarbaar met een beroep op relatieve gevoeligheden. Variatiecoëfficiënt en Theil zijn in hun relatieve gevoeligheden kwalitatief gelijk, doch geven niettemin tegengestelde indicaties over de verandering in de ongelijkheid. Wellicht hangt de tegenstelling samen met kwantitatieve verschillen in relatieve gevoeligheden, maar hierover is geen nadere uitspraak mogelijk. De relatieve gevoeligheden van de maatstaven kunnen wel worden gebruikt om nadere uitspraken te doen over ontwikkelingen in de groep totaal. Tussen 1952 en 1967 is de Gini-coëfficiënt nauwelijks veranderd, terwijl variatiecoëfficiënt en Theil behoorlijk zijn gedaald. Gezien de relatieve gevoeligheden zou dit duiden op een nauwelijks veranderde ongelijkheid in het centrum van de verdeling en een daling onder de hogere inkomens. Deze interpretatie wordt ondersteund door de daling van de asymmetrie.

Hoewel een daling van de inkomensongelijkheid tussen 1952 en 1967 sterk overheerst, is geen sprake van een monotoon dalende trend. Beschouwt men de variatiecoëfficiënt voor tussenliggende jaren voor alle 13 beroepsgroepen, dan blijkt in 33 van de 117 gevallen een stijging (in de tweede decimaal) ten opzichte van de voorafgaande waarneming op te treden. Enige regelmaat is hierin wel te ontdekken. Voor de totaal groep treedt slechts een stijging van de vari-

atietoëfficiënt op in 1958 en in 1962 en deze jaren blijken binnen de beroepsgroepen ook de overhand te hebben (met voor elk van beide jaren 7 stijgingen nemen zij bijna de helft van de 33 stijgingen in beslag). De stijging in 1958 kan in verband worden gebracht met de toestand op de arbeidsmarkt: geringe spanning, relatief veel werklozen. Ook in de theoretische literatuur is gewezen op een dergelijke samenhang.

In 1962 doet zich echter de omgekeerde situatie voor: dan is de spanning op de arbeidsmarkt juist groot, de werkloosheid laag. Het ligt veel meer voor de hand dat de toegenomen ongelijkheid in 1962 een statisch artefact is. Vanaf dat jaar namelijk worden de inkomens op een andere wijze geclassificeerd: met inbegrip van éénmalige inkomens in plaats van zonder. Eénmalige inkomens hebben naar hun aard een grote spreiding en men mag dus van deze overgang een (éénmalige) stijging van de ongelijkheid verwachten.

Ondanks de verschillen in relatieve gevoeligheid van de diverse maatstaven, en de hierboven gesignaleerde tegenstellingen kan gesproken worden van een grote mate van eensgezindheid in de indicaties van de maatstaven ten aanzien van veranderingen in de inkomensongelijkheid. Alle 13 beroepsgroepen te zamen beschouwend, blijkt in 90 van de 117 gevallen het teken van de verandering ten opzichte van de vorige waarneming hetzelfde te zijn voor variatiecoëfficiënt, Theil en Gini. Voor de groep totaal is er eensgezindheid in 8 van de 9 gevallen (alleen in 1953 niet).

Aan de maatstaf voor asymmetrie kunnen de volgende observaties worden ontleend. Het overheersend beeld in alle jaren voor alle beroepsgroepen is een positieve asymmetrie: de bovenkant van de verdeling strekt zich verder uit van de modus dan de onderkant. Toch zijn er uitzonderingen. Negatieve waarden komen voor bij landbouwarbeiders (in 6 van de 10 jaren) en bij overige arbeiders (alle jaren). De gedaante van deze verdelingen wijkt dus af van de overige: bij arbeiders is de uitloop naar boven van veel geringere betekenis dan bij andere groepen. In de beweging in de tijd van asymmetrie is weinig samenhang over de beroepsgroepen te ontdekken, hoewel voor sommige beroepsgroepen een erg regelmatige tijdreeks ontstaat (bijv. bij directeuren, waar de daling slechts in 1958 en 1959 door stijging wordt onderbroken, en bij overige employés, waar de stijging slechts in 1964 door een daling wordt onderbroken).

Het effect van de gehanteerde klasse-indeling op de ongelijkheidsmaatstaven is gering, zoals blijkt uit vergelijking van de uitkomsten bij de werkelijke CBS-indeling en bij de inde-

ling van 1952. Zoals te verwachten was, leidt de indeling van 1952, met de minste verfijning van de twee, tot geringere waarden voor de ongelijkheidsmaatstaven. De bovengemelde conclusies worden hier echter niet door beroerd. Wel blijkt dat de maatstaf voor asymmetrie in hoge mate gevoelig is voor de klasse-indeling, zo zelfs dat stijgingen bij de ene indeling een daling bij de andere indeling blijken. Dit blijkt te worden veroorzaakt door de grote gevoeligheid van de modus voor de gehanteerde klasse-indeling, die vooral optreedt bij onregelmatige frequentieverdelingen (zozeer dat zelfs lege klassen voorkomen).

Tot slot kunnen een aantal conclusies puntsgewijs worden opgesomd.

1. De verhouding tussen de gemiddelde bruto-inkomens per beroepsgroep omspannt in beide jaren de range 1 : 12.
2. Het gemiddelde inkomen is minder dan $\frac{3}{4}$ van het totale gemiddelde voor landbouwarbeiders, overige arbeiders en gepensioneerden in 1952; in 1967 is deze categorie nog uitgebreid met beroepslozen.
3. Het gemiddelde inkomen voor directeuren en voor vrije beroepen is in 1952 meer dan tweemaal het totale gemiddelde; in 1967 geldt eveneens voor onderwijzend personeel bij m.o. en h.o.
4. Er is geen samenhang tussen inkomensniveau en inkomensspreiding; de rangschikking van beroepsgroepen naar inkomensongelijkheid is gevoelig voor de gehanteerde maatstaf. Toch is er wel gemeenschappelijkheid: relatief grote ongelijkheid voor beroepslozen en directeuren, relatief kleine ongelijkheid voor arbeiders en ambtelijke categorieën (waaronder onderwijzend personeel).
5. De ongelijkheid vertoont over de jaren een dalende tendens; een belangrijke uitzondering vormt 1958, in samenhang met de hoge werkloosheid van dat jaar.
6. De verschillende maatstaven demonstreren een behoorlijke mate van overeenstemming in de indicatie van het tijdsverloop van de inkomensongelijkheid.
7. De spreidingsmaatstaven blijken niet bijzonder gevoelig voor de gehanteerde klasse-indeling; de maatstaf voor asymmetrie blijkt daarentegen uiterst gevoelig.
8. Beoordeeld naar de mate van asymmetrie vormen de inkomensverdelingen voor landbouwarbeiders en overige arbeiders duidelijke uitzonderingen: ze zijn de enige groepen met uitgesproken negatieve asymmetrie, d.w.z. er is geen uitloop van betekenis naar de hogere inkomens.

Joop Hartog

Nederland en de grenzen van de groei. Aula-boeken 548, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1975, 175 blz., f. 5.

Op 21 en 22 maart 1975 is in het Koninklijk Paleis op de Dam in Amsterdam onder de titel „Tussentijds bestek 1975” een symposium gehouden over de grenzen van de groei. Aan dit symposium hebben een groot aantal hoog- en zeergeleerde dames en heren deelgenomen. De achtergronden van de problematiek zijn geschetst door Prof. Dr. W. Albeda, Prof. Dr. P. de Wolff, Prof. Dr. Ir. C. T. de Wit, Prof. Dr.

W. H. van Dobben, Prof. Dr. H. B. G. Casimir, Prof. Dr. H. Galjaard, Prof. Dr. H. Linnemann, Dr. H. J. Heeren en Prof. Dr. L. W. Nauta. Zogenaamde initiatiefverklaringen (meningen) zijn gegeven door Mr. M. G. de Bruin, Drs. H. J. Eysink, Prof. Dr. H. Hertzberger, Prof. Dr. Ir. F. M. Maas, Drs. J. P. Pronk, mevrouw Mr. A. P. Schilthuis en Mr. H. Versloot. In dertien werkgroepen zijn deelproblemen behandeld, zoals wegen naar andere waarden, schaarste en het politieke bestel, arbeidsmilieu en werkgelegenheid, relatie rijke en arme landen, groeiomogelijkheden in de gezondheidszorg en kleinschaligheid. Een algemene discussie en een slotrede van Prof. Albeda besluiten het 175 blz. tellende boek.

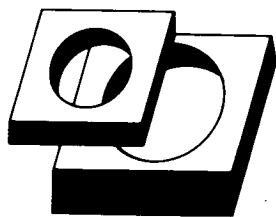
Mr. B. Plomp en Prof. Drs. E. L. Berg: Milieueffingen. Geschriften van de Vereniging voor Administratief Recht

LXXVI, H. D. Tjeenk Willink, Groningen, 1975, 121 blz., f. 12.

Preadviezen voor de Algemene Vergadering van de Vereniging voor Administratief Recht op 28 november 1975. Uitgangspunt vormde de Instrumentennota van de minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne. Er wordt aandacht besteed aan de verontreinigingsheffingen oppervlaktewateren, verontreinigingsheffing als omslag, en heffing en invordering van de verontreinigingsheffing oppervlaktewateren.

Prof. Dr. J. Buit: Over ruimtelijke flexibiliteit. Beschouwingen inzake een planologische kerndoelstelling. Uitgeversmaatschappij J. H. Kok, Kampen, 1975, 42 blz.

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleeraar in de theoretische planologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op 23 mei 1975.

Bibliotheken en uitgavenbeheersing

DRS. M. F. H. M. OOMS

Op 1 juli 1975 werd de Wet op het openbare bibliotheekwerk van kracht. In datzelfde jaar stegen de rijksuitgaven voor openbare bibliotheken met 40% (t.o.v. 1974). Dit stijgingspercentage wordt door de CRM-begroting voor 1976 nog ruimschoots overtroffen. Het begrotingsartikel waar het hier om gaat blijkt te zijn opgelopen van f. 70 mln. (1975) tot f. 111 mln., een stijging van niet minder dan 57%. Ondanks deze forse stijging luidt het Nederlands Bibliotheek en Lectorium Centrum 1) de noodklok en doet het een beroep op de overheid meer gelden ter beschikking te stellen. Waarom? Was deze ontwikkeling voorzien? Zo niet, welke mogelijkheden zijn er om bij te sturen?

Aanduiding van het probleem

De openbare bibliotheken floreren. Tot deze uitspraak zou men geneigd zijn als floreren gelijk gesteld wordt met een stijgende tendens in het aantal ingeschreven lezers bij bibliotheken. Betreft men echter ook grootheden als: het aantal personeelsleden en het boekenbezit in de beschouwing dan ontstaat een minder florissant beeld.

Tabel 1. Aantallen en stijgingspercentages: lezers, uitleningen, boekenbezit, personeel a)

	Aantallen per 31-12-1975	% stijging t.o.v. 31-12-1974
Ingeschreven lezers	2.900.000	25,6
Uitleningen	115.000.000	18,8
Boekenbezit	20.000.000	8,4
Personeelsbestand	4.000	4,1

a) Bron: zie voetnoot 1.

Het meest in het oog springend in de tabel is de stijging van het aantal ingeschreven lezers. Deze stijging kan explosief worden genoemd in vergelijking met het gemiddelde stijgingspercentage in de jaren 1972, 1973 en 1974 dat niet meer dan 8 bedroeg. Maakt men een onderscheid tussen jeugdlezers (tot 18 jaar) en volwassen lezers dan blijkt dat de stijging zich voornamelijk (66%) concentreert bij de eerstgenoemde groep. De stijging van het aantal ingeschreven leden gaat gepaard met een eveneens zeer aanzienlijke stijging van het aantal uitleningen, nl. 18,8%.

De uitbreiding van het personeelsbestand met 4,1% steekt hierbij schril af.

Combineert men deze cijfers dan wordt duidelijk waarom de openbare bibliotheken allerminst gelukkig zijn met de huidige gang van zaken die weerspiegeld wordt in de volgende verhoudingsgetallen:

- A. een toename (13,6%) van het aantal uitleningen per personeelslid en
- B. een toename (7,5%) van het aantal uitleningen per boek.

De toename onder A leidt tot een penibele situatie wegens overbelasting van het personeel. In vergelijking met andere Westeuropese landen scoort Nederland op dit onderdeel het hoogst. De toename van het aantal uitleningen per boek noodzaakt tot versneld afschrijven op het boekenbezit. Zowel voor A als voor B geldt dat het feit dat de ledenstijging zich vooral bij de jeugd voordoet de problemen alleen maar vergroot. Men kan moeilijk aannemen dat dit de bedoeling van de wet is geweest. Hieronder wordt de wet in het kort besproken.

Wet op het openbare bibliotheekwerk

In september 1972 werd aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal het ontwerp van de Wet op het openbare bibliotheekwerk aangeboden 2). De aanzet om te komen tot deze wet dateert uit het begin van de jaren zestig. Vijftien jaren later, namelijk op 1 juli 1975, treedt de wet in werking. Tot op dat moment was de uit 1921 stammende ministeriële beschikking tot vaststelling van de „Voorwaarden betreffende de subsidiëring van Rijkswegen

van Openbare Leeszalen en Bibliotheken” van kracht. De nieuwe wet beoogde een verbetering van de landelijke bibliotheekvoorziening; zowel wat betreft het totaal aantal objecten van bibliotheekvoorziening (bibliotheken, filialen enz.) en de spreiding ervan, als wat betreft het personeelsbestand, het boekenbezit enz. per object. Om dit te bereiken werd besloten tot:

- een planprocedure;
- vastlegging van de lastenverdeling tussen rijk en gemeenten;
- normering voor o.a. het personeel (aantal, functie) en het boekenbezit.

Het landelijk plan

Om te komen tot een verantwoorde spreiding van openbare bibliotheekvoorzieningen in het land werd in de wet een planprocedure opgenomen. De procedure begint bij de gemeenten. De gemeentelijke „bibliotheekplannen” worden ingediend bij Gedeputeerde Staten en hier samengesmolten tot één provinciaal plan. Dit wordt bij de minister ter tafel gebracht. Deze stelt ten slotte met behulp van de voorgelegde provinciale plannen het landelijk plan op 3). Voor ieder van de drie genoemde, elkaar opvolgende, stadia geldt een tijdslimiet van één jaar. Dit betekent dat 3 jaren na het in werking treden van de wet het landelijk plan moet zijn vastgesteld. Na een beroepstermijn van 90 dagen wordt het landelijk bibliotheekplan onherroepelijk en zijn de aangewezen gemeenten verplicht de erin opgenomen objecten van openbare bibliotheekvoorziening in stand te houden dan wel te bevorderen en de hieraan verbonden consequenties te dragen 4). In de overgangperiode wordt aangesloten bij de situatie zoals deze per 30 juni 1975 bestond.

1) Voor de vierde maal luiden wij de noodklok. Nederlands Bibliotheek en Lectorium Centrum (NBLC), Den Haag, 1976.

2) Tweede Kamer, zitting 1971-1972, 11953, nr. 1 en 2.

3) De gemeentelijke en provinciale plannen bestrijken evenals het landelijk plan een periode van 3 jaren.

Bekostiging

Hoofdstuk 5 van de wet betreft de vergoeding van kosten. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen personeelskosten en overige kosten. In de personeelskosten zijn ook begrepen de pensioenbijdragen en de kosten van uitbesteding en rationalisatie van werk ter ondervanging van personeelskosten. Tot de overige kosten worden o.a. gerekend de afschrijvingskosten op het boekenbestand. Het rijk vergoedt aan de tot instandhouding verplichte gemeenten 100% van de personeelskosten en 20% van de overige kosten van de in het landelijk plan opgenomen bibliotheken. De resterende 80% komen ten laste van de gemeenten in kwestie. Dit geldt echter niet voor de eerste zeven jaren na het in werking treden van de wet. Gedurende deze periode gelden voor het rijk afwijkende, geleidelijk oplopende percentages. Pas in het achtste jaar wordt de situatie bereikt waarin het rijk voor 100% in de personeelskosten en voor 20% in de overige kosten bijdraagt. Deze fasering is aangebracht zo vermeldt de Memorie van Toelichting 5) „om een te onmiddellijke zware belasting van het rijksbudget te voorkomen”.

Contributievrijdom

De wet heeft het karakter van een raamwet. Voor gedetailleerde regelingen wordt verwezen naar Algemene Maatregelen van Bestuur. Hierin moeten de normen m.b.t. personeel, boekenbezit enz. worden geconcretiseerd. De meeste AMvB's zijn nog in voorbereiding. Enkele zijn reeds uitgewerkt en in de *Staatscourant* gepubliceerd 6). Eén ervan impliceert een personeelsstop, een andere stelt de contributie voor volwassenen op minimaal f. 3,50 per jaar. De hoogte van de contributies voor volwassenen kan door de gemeenten naar eigen inzicht worden bepaald. Voor jeugdige lezers ligt de situatie geheel anders.

De wetgever heeft de vaststelling van deze contributies niet bij AMvB willen regelen, maar in de wet vastgesteld dat jeugdigen tot 18 jaar gratis van bibliotheekvoorzieningen gebruik kunnen maken. Het gevolg hiervan was een enorme toeloop op de bibliotheken. Bedroeg de gemiddelde stijging van de categorie jeugdigen in de jaren 1972, 1973 en 1974 niet meer dan 9%, in 1975 blijkt het percentage opgelopen te zijn tot 35. Het is niet in te zien dat het punt van verzadiging bereikt is. Is deze ontwikkeling niet voorzien? De kamerstukken maken op verschillende plaatsen gewag van de gevolgen van contributievrijdom in de zin van een toeloop van lezers en op een enkele plaats wordt gewezen op de terughoudendheid welke bibliotheken in het verleden betracht

hebben bij het gebruik maken van de mogelijkheid hun diensten aan de leeren vormingsplichtige jeugd gratis aan te bieden.

De toeloop van lezers is ten dele een bedoeld effect van de contributievrijdom. In de begrotingsbedragen is met de veronderstelde vergroting van de vraag rekening gehouden. Er blijkt echter van een duidelijke onderschatting sprake te zijn. In plaats van de verbetering van de bibliotheekvoorzieningen, zoals de wet beoogde, geven de — in het begin van dit artikel — onder A en B genoemde verhoudingsgetallen een teruggang aan. Wil men het vroegere voorzieningenniveau (van 1973) weer bereiken dan zou de overheid in 1976 additionele middelen ter beschikking moeten stellen ten bedrage van f. 94 mln.: het rijk voor personeelsaanvulling f. 21 mln. 7), de gemeenten voor personeelsaanvulling f. 9 mln. en voor boekenaanvulling f. 64 mln. 8). Waar planmatig handelen gepropageerd wordt, is de te plotselinge invoering van de contributievrijdom een voorbeeld van onplanmatig handelen waardoor het tegenovergestelde van hetgeen werd beoogd, werd bereikt.

Deze rubriek wordt verzorgd door het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven

---

Vat men het voorafgaande kort samen dan kan men zeggen dat de huidige (en toekomstige) situatie gekenmerkt wordt door:

- a. een planprocedure die nog in een overgangsfase verkeert, waarbij aan nieuwe objecten nog gestalte moet worden gegeven;
- b. een geleidelijke stijging van de rijksbijdragepercentages;
- c. een onmiddellijk ingaande contributievrijdom voor de jeugd;
- d. een geweldige stijging van het aantal jeugdige lezers, waarbij het onzeker is of deze zich zal continueren;
- e. een groter wordende achterstand (personeelsleden, boeken) welke een claim op de toekomst legt (nu reeds f. 94 mln.).

Mogelijkheden

Al deze punten oefenen nu en in de toekomst een opwaartse druk uit op de uitgaven van rijk en gemeenten. Nog afgezien van toekomstige ontwikkelingen is het de vraag of deze bereid en in staat zijn de benodigde extra gelden ter beschikking te stellen en zo niet: heeft men de mogelijkheid om bij te sturen?

De bereidheid om de uit de wet en met name de hierin vastgelegde contributievrijdom voortvloeiende extra gel-

den te geven, is bij staatssecretaris Meijer niet aanwezig. Dit blijkt uit zijn toespraak te Lisse 9) waar hij wijst op de beperkt beschikbare middelen en op het feit dat voor het bibliotheekwerk al aanzienlijke verhogingen zijn toegepast in de rijksbegroting. Hij verwijst de bibliotheken naar de plaatselijke overheid. Hier kunnen echter de claims blijkbaar evenmin gehonoreerd worden. Worden geen extra gelden gefourneerd dan is het noodzakelijk dat de groei van het aantal gebruikers wordt afgeremd en eventueel wordt teruggedrongen. Hiervoor zijn er twee mogelijkheden, t.w.:

- a. een ledenstop en
- b. een tariefwijziging.

De eerste mogelijkheid is in strijd met de definitie van een openbare bibliotheek zoals deze in art. 1 van de wet wordt gegeven. Sommige bibliotheken hebben hun toevlucht genomen tot deze noodmaatregel en stellen zich daarmee in feite buiten de werking van de rijksbijdragerегeling. De tweede mogelijkheid, daar waar nodig ter regulering van de toeloop, een tariefwijziging door te voeren is ook uitgesloten, daar in de wet contributievrijdom voor de jeugd tot 18 jaar dwingend is voorgescreven.

Concluderend kan men dan ook stellen dat door de wet een ontwikkeling in gang is gezet waarvan de overheid de kosten niet volledig kan/wil dragen, terwijl zij zich de mogelijkheid tot bijsturen in dezelfde wet ontnemt. Zoals staatssecretaris Meijer om praktische redenen, w.o. de financiële consequenties 10), niet besloot tot algehele contributievrijdom, maar deze begunstiging tot de jeugd beperkte, zo zou men nu alleen al om dezelfde praktische redenen de opheffing van deze contributievrijdom ernstig moeten overwegen.

M. F. H. M. Ooms

---

4) Dit is niet de eerste keer dat aan de gemeenten bij wet de verplichting wordt opgelegd voorzieningen in stand te houden en de financiële gevolgen ervan te dragen. Behalve op de lager onderwijswet kan worden gewezen op de wet ambulancevervoer, de vleeskeuringswet, de warenwet en de woonwagenwet. Gezien de aantasting van de gemeentelijke autonomie die in de wet besloten ligt, werd door de gemeenten felle kritiek op het wetsontwerp geuit.

5) Tweede Kamer, zitting 1971-1972, 11953, nr. 4, blz. 19.

6) *Staatscourant*, nr. 62, d.d. 1 april 1975.

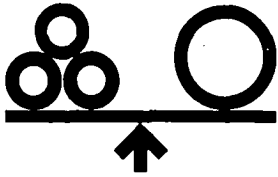
Staatscourant, nr. 25, d.d. 5 februari 1976.

7) Zie toespraak van staatssecretaris W. Meijer, *Staatscourant*, nr. 20, d.d. 20 januari 1976.

8) Zie voetnoot 1.

9) Zie voetnoot 8.

10) Zitting 1973-1974, 11953, nr. 7, blz. 14. Zitting 1973-1974, 11953, nr. 12, blz. 1.

Buitenlandse banken in Nederland

DRS. R. A. R. VAN DEN BOSCH*

Amsterdam is in vroeger eeuwen het belangrijkste financiële centrum in de wereld geweest. Deze positie heeft men echter in de loop der jaren moeten afstaan aan andere financiële centra, zoals bijv. Londen en New York. Vooral de laatste 10 jaar echter, heeft zich een ontwikkeling voorgedaan, die erop duidt dat er in deze kentering is opgetreden. Een aanwijzing hiervoor is bijv. het feit dat enkele Nederlandse banken zijn uitgegroeid tot instellingen van internationale betekenis. Een andere aanwijzing ligt in de zeer sterke toename van het aantal buitenlandse banken dat zich in ons land en met name in Amsterdam hebben gevestigd. Vooral de laatste 5 jaar is er sprake van een spectaculaire groei. Deze groei vormt een goede aanleiding om enige aandacht te besteden aan het verschijnsel van de buitenlandse banken in ons land.

Enige getallen

Deze sterke toename van het aantal buitenlandse banken dat zich in Nederland heeft gevestigd blijkt duidelijk indien men het z.g. „register der kredietinstellingen” van De Nederlandsche Bank (DNB) raadpleegt. Ultimo 1965 bevatte dit register in totaal 102 „handelsbanken en centrale kredietinstellingen”, waaronder 7 buitenlandse banken 1). In de loop van de daaropvolgende 10 jaar is méér dan de helft van deze banken uit het register verdwenen: 61 stuks. Deze ontwikkeling was voornamelijk het gevolg van het sterke concentratieproces, dat zich in die periode in het bankwezen heeft voorgedaan. Er kwamen echter in deze periode ook 33 nieuwe banken bij.

Het concentratieproces leverde enkele nieuwe banken op, maar de belangrijkste oorzaak van deze toename was de oprichting van maar liefst 20 nieuwe banken door buitenlandse bankinstellingen. Hierdoor kwam ultimo 1975 het aantal buitenlandse banken op 27, hetgeen 36,5% is van het totaal aantal banken in Nederland 2). In 1965 bedroeg dit percentage nog slechts 7,6. Dit relatief grote aantal in ons land werkzame buitenlandse banken was voor Mr. Paul Catz aanleiding om een boekje over dit onderwerp te publiceren 3). Het is in het kader van deze rubriek wellicht interessant om hier enkele elementen uit deze publikatie naar voren te brengen en eventueel nader toe te lichten.

Nederland als vestigingsplaats

Er zijn vele redenen aan te wijzen waarom buitenlandse banken zich in ons land hebben gevestigd. Men dient zich hierbij echter wel te realiseren dat deze ontwikkeling zich ook elders heeft voorgedaan (zij het niet overal in dezelfde mate). De reden hiervoor is dat het bankwezen het internationaal uitzermende bedrijfsleven op de voet volgt, ten einde ook in het buitenland haar cliënten zo goed mogelijk van dienst te zijn. De vestiging van een groot aantal Amerikaanse en Engelse en in latere jaren ook Japanse bedrijven in het opkomende EG-gebied is dan ook een belangrijke stimulans geweest voor de vestiging van vele Amerikaanse, Engelse en Japanse banken in één of meer EG-landen.

Er zijn echter ook enkele specifieke oorzaken aan te wijzen die tot voorkeur voor Nederland als vestigingsplaats kunnen hebben geleid. Catz noemt bijv. het goede Nederlandse bankklimaat, waardoor het Nederlandse bankwezen in het buitenland een voortreffelijke naam heeft gekregen. Verder: de relatief vrije toegang tot de Nederlandse kapitaalmarkt, het feit dat Nederland domicilie is van een groot aantal belangrijke multinationals, de haven van Rotterdam met zijn grote achterland, en het gunstige fiscale klimaat. Met dit laatste wordt geduid op „de gunstige fiscale regeling voor houdstermaatschappijen, het ontbreken van een bronbelasting op rentebetalingen en de veelvuldigheid van

verdragen ter voorkoming van dubbele belasting” 3). Het zijn veelal deze elementen geweest, die ertoe hebben geleid dat ultimo 1975 27 banken uit de volgende landen in Nederland werkzaam waren:

	Hoofdvestigingen
Vereenigde Staten	5
Japan	5
Engeland	5
Frankrijk (gedeeltelijk Frans-Engels) ..	2
Canada	2
Zwitserland (en Zwitsers-Amerikaans) ..	2
Indonesië	1
Spanje	1
Brazilië	1
Griekenland	1
Duits-Frans-Italiaanse groep	1
Engels-Portugees	1

27

Inmiddels heeft zich de 28e bank in ons land gevestigd, afkomstig uit Japan.

Toelatingseisen

De huidige Nederlandse wetgeving (Wet Toezicht Kredietwezen (WTK) van 1956) wordt gekenmerkt door het principe van non-discriminatie: de binnen- en buitenlandse banken zijn onderworpen aan dezelfde toelatingseisen en aan hetzelfde bedrijfseconomische en sociaal-economisch toezicht van DNB. Dit betekent in concreto, dat iedereen zonder vergunning in Nederland een bank mag vestigen en dat alleen die instellingen die in het kredietregister van DNB staan ingeschreven, onderworpen zijn aan het bedrijfs- en sociaal-economisch toezicht. Men wordt alleen ingeschreven indien men o.a. het bankbedrijf in „belangrijke mate” uitoefent, en er een eigen

* De auteur is medewerker van het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.

1) Onder een buitenlandse bank wordt verstaan een in Nederland gevestigde bank, waarvan het kapitaal geheel in handen is van één of meer buitenlandse bank(en).

2) Van de ultimo 1975 geregistreerde 47 „Nederlandse” banken, is een groot deel niet meer geheel zelfstandig.

3) Mr. Paul Catz, *Buitenlandse banken in Nederland*, Serie Bank- en Effectenbedrijf, nr. 8.

vermogen van minimaal f. 100.000 aanwezig is.

Aan deze situatie zal een eind komen indien het nieuwe ontwerp-WTK wordt aangenomen. Het zal dan verboden zijn om zonder vergunning als kredietinstelling werkzaam te zijn. Voor verkrijging van een vergunning is vereist:

- een minimum eigen vermogen, waarschijnlijk f. 500.000;
- een door een registeraccountant goedgekeurde jaarrekening;
- een ten minste tweehoofdige leiding;
- een toezicht bij vennootschappen door ten minste 3 commissarissen;
- deskundigheid en betrouwbaarheid van de bankleiding.

Het principe van de non-discriminatie wordt in principe gehandhaafd, zij het met één uitzondering. In artikel 7 lid 2 van de ontwerp-WTK wordt de mogelijkheid geopend om additionele voorwaarden te stellen in het geval van vestiging van banken uit niet-EG-landen. Banken, afkomstig uit de EG, zullen steeds net zo worden behandeld als Nederlandse banken, wat een gevolg is van de EG-wetgeving. Bij de mogelijke toepassing van artikel 7 lid 2 moet worden gedacht aan een situatie dat Nederlandse banken in een bepaald land belemmeringen zouden ondervinden bij vestiging, terwijl banken uit dat land in Nederland wel vrij het bankbedrijf zouden kunnen uitoefenen. In dergelijke gevallen zou het artikel gehanteerd kunnen worden om een grotere reciprociteit te bereiken.

Een voorbeeld van het ontbreken van reciprociteit vind men in het voorstel van de Amerikaanse Federal Reserve dat betrekking heeft op de activiteiten van buitenlandse banken in de VS; dit is de Foreign Bank Act of 1975. Deze wet poogt te bereiken dat buitenlandse banken enerzijds mogelijkheden verkrijgen die tot nu toe alleen binnenlandse banken hadden (bijv. Edge Act corporations, national banks), maar dat zij anderzijds mogelijkheden verliezen, waar de binnenlandse banken deze niet bezaten (effectenbedrijf, bankactiviteiten in meer staten). Deze wet is gebaseerd op het principe van de non-discriminatie van buitenlandse banken in de VS. Dit lijkt redelijker dan het in feite is, daar deze voorstellen in concreto betekenen dat buitenlandse banken in de VS heel wat beperkter in hun mogelijkheden zullen zijn, dan omgekeerd de VS-banken in het EG-gebied. Het reciprociteitsprincipe wordt hierbij wel enigszins uit het oog verloren.

Toezicht DNB

In tegenstelling tot de huidige WTK worden in de nieuwe ontwerp-WTK alle kredietinstellingen onderworpen aan het bedrijfs- en sociaal-economisch toezicht van DNB. Zoals bekend heeft het bedrijfseconomisch toezicht de bescherming van de crediteuren ten doel.

De instrumenten van dit toezicht zijn de voorschriften inzake de liquiditeit en solvabiliteit. Het sociaal-economische toezicht heeft tot doel te voorkomen dat vanuit de monetaire sector ongewenste invloeden uitgaan op de economie. Bij het ontwerpen van de bedrijfseconomische richtlijnen „is er in het licht van de opgetreden branchevervaging naar gestreefd om de richtlijnen voor alle categorieën kredietinstellingen zoveel mogelijk op eenzelfde leest te schoeien” 4). Uit de interviews die Catz heeft gehouden onder de directies van de buitenlandse banken, blijkt dat sommigen van hen juist deze uniformering als discriminerend ervaren. Ter toelichting het volgende.

De *liquiditeitsrichtlijnen* zijn bindende voorschriften voor het aanhouden van een minimumbedrag aan daartoe aangewezen liquide middelen ten behoeve van de toevertrouwde middelen. Naarmate de opvraagbaarheid van deze laatstgenoemde middelen groter is, moet een groter bedrag liquide worden gehouden. Deze richtlijn is alleen van toepassing op passiva, welke via de z.g. „vervalkalender” niet kunnen worden gecompenseerd (rijpende deposito's o.g. worden gecompenseerd met bepaalde per gelijke termijn te ontvangen middelen).

Daar de buitenlandse banken nauwelijks retail-activiteiten hebben ondernomen, en hun cliëntenkring niet bijzonder groot is, zijn zij voor de toevoer van toevertrouwde middelen in hoge mate aangewezen op het aantrekken van interbank-deposito's. Vooral op deze deposito's, korter dan 1 maand, drukt een zware liquiditeitsverplichting, hetgeen in sommige gevallen een rem kan zijn op de kredietverlening van deze banken.

De *solvabiliteitsrichtlijnen* zijn bindende voorschriften voor het aanhouden van een minimumbedrag aan risicodragend vermogen, waarvan de hoogte afhankelijk is van de omvang en samenstelling van de risicodragende uitzettingen. Naarmate de risicograad toeneemt, is de solvabiliteitsverplichting groter. De buitenlandse banken kunnen zich soms minder goed verenigen met de bepaling dat voor de toepassing van deze richtlijnen in principe alleen het risicodragend vermogen van het filiaal in Nederland in aanmerking wordt genomen.

Een laatste bezwaar van de buitenlandse banken geldt een onderdeel van het sociaal-economisch toezicht. Het heeft betrekking op het in 1964 uitgevaardigde voorschrift dat het niet is toegestaan dat de verplichtingen van een bank jegens niet-ingezetenen, de realiseerbare vorderingen op niet-ingezetenen overtreffen. Iedere bank is echter een franchise verleend van f. 5 mln. 5). DNB poogt hierdoor te vermijden dat een eventueel betalingsbalanstekort wordt gefinancierd door kredietopneming van Nederlandse banken in het buitenland. Volgens Catz menen sommige buitenlandse bankiers dat zij hierdoor in hun

activiteiten worden beperkt, aangezien zij hierdoor wellicht niet ten volle gebruik kunnen maken van de financieringsmogelijkheden van hun moederbedrijf.

De meeste van de in ons land werkzame buitenlandse banken houden zich zoals gezegd niet bezig met retailbanking. Dit wordt duidelijk geïllustreerd door het geringe aantal verkoopplaatsen van de 28 banken die op dit moment in ons land werkzaam zijn: 49 stuks. Ter vergelijking: het totaal aantal binnenlandse verkoopplaatsen van de overige 47 handelsbanken bedroeg ultimo 1975 ruim 2.200. De scherpe concurrentie tussen de Nederlandse banken om de gunst van de particuliere cliënt heeft de meeste buitenlandse banken sterk afgeschrikt. Deze banken concentreren zich dan ook in hoofdzaak op „wholesale-banking”. Hieronder worden o.a. de volgende activiteiten verstaan: corporate financing, valutamarkttransacties, financiering van de im- en export, deelneming in Eurobondemissies. Men is nauwelijks actief op de spaargeldmarkt, des te meer op de depositomarkt.

Geen cijfers

Het is echter niet mogelijk een goede indruk te krijgen van het feitelijke belang van deze banken in de Nederlandse bankwereld. De buitenlandse filialen behoeven op grond van de huidige WTK geen balans en winst- en verliesrekening aan het publiek te presenteren. Hierdoor ontbreekt zelfs een simpele indicatie als de omvang van het gezamenlijke balanstotaal van deze groep. Catz schat echter dat het balanstotaal van deze groep ten minste 1/10 deel uitmaakt van het balanstotaal van alle handelsbanken tezamen: ca. f. 10 mrd. Alhoewel dit indrukwekkend is, ontbreekt verder eigenlijk iedere cijfermatige informatie hierover.

Indien de nieuwe WTK van kracht wordt, zal er naar verwachting een eind komen aan deze onbevredigende situatie. Artikel 11 bepaalt dat iedere kredietinstelling verplicht is een door een registeraccountant goedgekeurde jaarrekening te publiceren. Alleen dan zal men in staat zijn zich een beter beeld te vormen van de werkelijke invloed van deze banken op het Nederlandse bankwezen. Tot dat tijdstip zal men zich noodgedwongen tevreden moeten stellen met de constatering dat de toenemende penetratie van het buitenlandse bankwezen in ons land tot verscherping van de concurrentie op het gebied van de wholesale-banking heeft geleid.

R. A. R. van den Bosch

4) Nieuwe privaat-economische richtlijnen, *Kwartalbericht DNB 1975*, no. 1.

5) *De instrumenten van de monetaire politiek in Nederland*, DNB, 1973.

Rijnvos en de Europese Rekeneenheid

Het artikel van Prof. Dr. C. J. Rijnvos in *ESB* van 26 november 1975 1) roept een aantal vragen op. Terecht schrijft Rijnvos aan het begin van zijn bijdrage dat de definitie van een Europese Rekeneenheid tot nu toe een zwakke zaak is geweest en dat de verwarring die daaromtrent heerste vrij groot was. Hoe onvriendelijk het ook moge klinken (maar zo is het niet bedoeld), ik geloof dat de onduidelijkheid omtrent de waardebevestiging van een Europese Rekeneenheid door Rijnvos' uiteenzetting slechts is vergroot.

Vooraf zij vastgesteld dat het hier slechts gaat om de waarde van de Europese Rekeneenheid zoals die wordt gebruikt voor het Europese Ontwikkelingsfonds en door de Europese Investeringsbank. Deze rekeneenheid speelt dus (nog) geen rol in de Gemeenschappelijke landbouwpolitiek of op andere terreinen waar monetair rekenwerk plaatsvindt.

Wat de definitie betreft zijn er weinig moeilijkheden. Een Europese Rekeneenheid (ER) bestaat uit een bepaald en vast bedrag van de valuta van elk der negen lidstaten. Deze vaste bedragen worden in kolom 2 van tabel 1 in Rijnvos' artikel genoemd. Hierbij kan het volgende nog worden opgemerkt. Het vermelde bedrag van 3,8 Belgische frank is opgebouwd uit 3,66 Belgische en 0,14 Luxemburgse frank. Aangezien België en Luxemburg een muntunie vormen, kunnen deze bedragen eenvoudigweg bij elkaar opgeteld en als Belgische frank worden genoteerd. Het in de kolom vermelde bedrag aan Ierse ponden is afgerond, dit moet 0,00759 zijn.

De eerste tekortkomingen van Rijnvos' artikel doen zich voor in tabel 1. De berekeningen die daar zijn gemaakt kloppen niet voor de Duitse mark en het Engelse en Ierse pond. De sommeer is dan natuurlijk ook niet juist. De waarde van de ER zou bij de in tabel 2 genoemde wisselkoersen f. 3,10769 bedragen (en indien de juiste, niet afgeronde hoeveelheid Ierse ponden zou zijn gebruikt: f. 3,10763). Indien men verder de bedragen die in kolom 2 en 3 van tabel 2 zijn vermeld met elkaar vermenigvuldigt en de verkregen produkten sommeert, is de uitkomst niet f. 3,152, maar f. 3,1526 (of indien men weer de juiste hoeveelheid Ierse ponden neemt: f. 3,1525).

Over tabel 3 valt te zeggen dat slechts voor de Belgische frank en de Deense kroon de berekeningen goed zijn uitge-

voerd. Voor alle overige valuta's zijn rekenfouten gemaakt.

Veel ernstiger echter dan de hierboven genoemde fouten, die eigenlijk in de categorie „verschrijvingen” vallen, is het optreden in tabel 2 van een wisselkoers van de gulden die in Nederland afwijkt van één. Vlak boven tabel 2, bij de bespreking van de eerste tabel, meldt Rijnvos nog: „Uiteraard geldt bij deze aanduiding 2) voor Nederland een wisselkoers van één want zowel in de teller als in de noemer staat f. 1”. Dit zou dan evenzeer voor tabel 2 moeten gelden; de daar gebruikte wisselkoers van 1,014 is dan ook onbegrijpelijk. Dat het hier niet weer om een „verschrijving” gaat, moge blijken uit de mededeling op blz. 1137 waar het aandeel van de gulden in de ER wordt besproken: „Het guldensdeel steeg van f. 0,286 naar f. 0,29 ofte wel met 1,4%”. Hierbij gaat Rijnvos geheel voorbij aan het feit dat het guldensbedrag in de ER steeds constant is en dat veranderingen in het aandeel van de gulden in de waarde van de ER slechts ontstaan door wijzigingen van de wisselkoersen t.o.v. de gulden.

Nu zou er nog een mogelijkheid bestaan op grond waarvan men een van één afwijkende wisselkoers van de gulden kan verklaren. Daartoe is echter enige kennis nodig omtrent het in de praktijk functioneren van de ER. In grote lijnen werkt het systeem als volgt. In Brussel wordt dagelijks bepaald aan de hand van de dan en daar geldende koersen wat de tegenwaarde in Belgische franken is van DM 0,828, Ff 1,15, Dkr 0,217 enz. en deze tegenwaarden worden opgeteld. Zo wordt dus bekend hoeveel Belgische frank de ER die dag waard is. Voor het omzetten naar bedragen die luiden in gulden of Duitse Mark gebruikt men eenvoudigweg de koers in resp. Nederland en Duitsland van de Belgische frank. Voor de gulden wordt dan de z.g. „fixing” of passagekoers te Amsterdam gebruikt en die wordt ca. 13.30 uur genoteerd. Nu zou het in principe mogelijk zijn dat de z.g. „cross-rates” tussen Brussel en Amsterdam niet sluiten. En als de koers van de gulden in België niet precies de reciproke is van de koers van de Belgische frank in Nederland zou de Europese Commissie een andere waardeverhouding gebruiken dan Rijnvos doet. Deze auteur bepaalt immers direct, zonder tussenkomst van de Belgische frank, de waarde van de rekeneenheid in gulden.

Naarmate het tijdstip waarop in Brussel en Amsterdam de koersen worden genoteerd verder uiteenliggen, wordt de kans op verschillen in de koersen uiteraard groter.

De hierboven geschetste mogelijkheid kan echter nooit het verschil van 1,4% in Rijnvos' tabel 2 verklaren. Het tijdstip waarop de Europese Commissie de wisselkoersen te resp. Brussel en Amsterdam ontvangt, verschilt weliswaar ca. een uur. Maar deze koersen zijn wel op ongeveer hetzelfde tijdstip vastgesteld (ca. 13.30 uur). Nu blijkt weliswaar dat in de praktijk deze „cross-rates” ook niet geheel sluiten, maar verschillen van meer dan 1 of 2‰ (promille) komen niet voor. Heel wat minder dus dan de 1,4% (procent) van Rijnvos.

Ten slotte maakt Rijnvos naar mijn smaak een denkfout waar hij schrijft 3) dat het opnemen in de korf van de munteenheden van lidstaten die geen deelnemers meer zijn aan het slangenarrangement tot een contradictie leidt. Deze landen 4) zouden geen internationale monetaire verantwoordelijkheid willen aanvaarden, maar toch een rol spelen in het integratieproces. Allereerst is hiertegen in te brengen dat deze nieuwe ER niet in het leven is geroepen om het internationale monetaire verantwoordelijkheidsbesef van deze landen te benadrukken of te vergroten. De ER is ontstaan doordat de waardeverhoudingen van de valuta's op de markt sterk waren gaan afwijken van de waardeverhoudingen die uit de oude goudpariteiten zijn af te leiden. Die oude goudpariteiten werden echter nog wel bij het rekenwerk van een aantal Europese instellingen (waaronder de Europese Investeringsbank) als grondslagen gehanteerd. Dit betekende dat sommige landen een steeds lossere band met die instellingen kregen. Een band die des te lossier werd naarmate de marktwaarde van hun valuta's verder beneden de theoretische goudpariteit kwam. Om dit proces te stoppen werd de nieuwe ER geïntroduceerd. Men zou echter ook alle „Europese” betalingen kunnen noteren in de munt van één van de lidstaten, een korf met één munt dus. Dat zou dan betekenen dat bij een waardeverhoging van de D-Mark van bijv. 10% alle lidstaten (behalve Duitsland) 10% meer zouden moeten bijdragen aan de EG-instellingen die met die éénmuntkorf rekenen. Voor de landen die in deze vorm ontwikkelingshulp zouden krijgen zou een daling van de waarde van de D-Mark een enorm verlies zijn. Uit een oogpunt van risicospreiding is het dus verstandig meer munteenheden

1) Europese rekeneenheid en „Europa”, blz. 1136-1138.

2) Bedoeld is de notering met een vaste waarde in het buitenland (TGK).

3) Blz. 1137.

4) Italië, het Verenigd Koninkrijk en Ierland.

in de korf te plaatsen. Bovendien geeft een korf met alle valuta's de ontwikkeling in de hele EG weer en men ontvangt per saldo van de hele EG hulp en niet van een lidstaat ervan.

Dat de drie genoemde landen geen internationale monetaire verantwoordelijkheid dragen omdat zij de prioriteiten van de economische politiek in het binnenland leggen, ben ik met Rijnvos eens. Maar om ze daarom uit de korf te houden is overbodig, nee zelfs ongewenst.

T. G. Korver

Naschrift

Bij een erg nauwkeurige controle met een gloednieuwe pocketcalculator kwamen inderdaad enkele pietepouterige tekortkomingen van ons rekenwerk naar voren. In tabel 1, kolom 4, is het DM-bedrag f. 0,001 te hoog en dat van het pond-sterling f. 0,001 te laag. Het Ierse pond en de ER-waarde werden f. 0,002 te laag berekend. In tabel 2 klopt elk cijfer precies. Dat geldt ook voor tabel 3, rekening houdende in kolom 2 met vermenigvuldigingsfactoren bij de Franse frank van 1,047, het Engelse pond van 1,156 en het Ierse pond van 1,118. Het DM-bedrag in kolom 4 van f. 0,8764 schijnt f. 0,009 te hoog, maar dat is niet het geval, omdat de vermenigvuldigingsfactor en het bedrag van 0,854 iets naar beneden zijn afgerond. Dit is werkelijk alles; elke *ESB*-lezer kan het narekenen en concluderen dat met zijn opmerkingen wat het rekenwerk betreft, Drs. Korver overwegend de plank mislaat. Overigens heeft het voorgaande generlei betekenis voor de essentie van het betoog en dus zeker niet voor de begripsvorming rondom de ER.

Vervolgens gaat het om de plaats van de gulden in de korf. We berekenden de ER-waarde met de bedragen in kolom 2 van de tabellen 1 en 2 als gegeven conform een besluit van de EG-ministeraad dienaangaande 1). Daarna werden die bedragen in Nederlands geld uitgedrukt. Uiteraard rijst daarbij de vraag hoe het guldensdeel moet worden berekend. In een wat duistere zin merkt Drs. Korver op dat wij daarbij voorbij zijn gegaan „aan het feit dat het guldensbedrag in de ER steeds constant is en dat veranderingen in het aandeel van de gulden in de ER slechts ontstaan door wijzigingen van de wisselkoersen t.o.v. de gulden”. Het guldensbedrag van f. 0,286 blijft inderdaad constant voor zover het de oorspronkelijke korf betreft, conform het zoëven genoemde ministerraadbesluit. Maar daaraan zijn wij dan ook niet voorbijgegaan, want in kolom 2 van de tabellen 1, 2 en 3 keert het desbetreffende bedrag steeds terug. Voorts wijzigt inderdaad het aandeel van de gulden in de waarde van de ER door wisselkoersverandering ten op-

zichte van de gulden. Maar daarmee hebben wij ook rekening gehouden, want die verandering — in acht nemende dat de waarde van de gulden tussen 10 maart en 10 september 1975 t.o.v. de andere valuta's in de korf enigszins daalde — is in de tabellen 2 en 3 met de factor 1,014 aangegeven. In de toelichting op tabel 2 is dat besproken, maar Drs. Korver heeft dat kennelijk niet begrepen; daardoor ontgaat het hem hoe de ER-waarde volgens de korfformule wordt berekend.

Het laatste punt van kritiek heeft betrekking op de plaats van de individueel-zwevende munten in de korf. Wij wezen op een contradictie welke daaruit voortvloeit, omdat enerzijds de landen met individueel-zwevende valuta's geen internationaal-monetaire verantwoordelijkheid aanvaarden — waarmee Drs. Korver het eens is — terwijl anderzijds de ER bij uitstek een internationaal-monetaire functie heeft. De inleiding van de beschouwing van Drs. Korver is op dit punt onvolledig omdat de desbe-

treffende ER sinds 1 januari jl. ook wordt gebruikt door de Europese Kolonien Staalgemeenschap 2). Belangrijker evenwel is dat in het betoog van onze opponent met een grote boog om deze ER-functie is heengestapt met de opmerking dat de ER volgens de korfformule niet in het leven is geroepen om Engeland, Italië en Ierland tot groter internationaal verantwoordelijkheidsbesef te brengen. Dit moge zo zijn, maar dat laat uiteraard de internationale betekenis van de ER en bijgevolg de gesig-naleerde contradictie geheel intact.

Concluderend moge worden opgemerkt dat de bijdrage van Drs. Korver enkele interessante bijzonderheden bevat; het is evenwel te betreuren dat over het geheel de schaduwen liggen van onjuistheid en te grote zelfverzekerdheid.

C. J. Rijnvos

1) *Publikatieblad van de Europese Gemeenschappen*, 24 april 1975.

2) Vgl. *EG-bulletin*, nr. 7 - 8, 1975, blz. 44-45.

Bedrijfsgegevens voor het Kruideniersbedrijf over 1973 en de geraamde uitkomsten over 1974. Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, Bedrijfseconomische publikaties, december 1975, 80 blz., f. 10,50.

In de reeks van publikaties inzake de rentabiliteit van de bedrijven in de kruideniersbranche is dit de 32e. Het doel: de zelfstandige ondernemers in het kleine en middelgrote kruideniersbedrijf hulpmiddelen aan te dragen om door middel van bedrijfsvergelijking tot betere resultaten te komen. Het onderzoek heeft betrekking op 100 zelfbedieningsbedrijven (supermarkten die geen vers vlees verkopen) en 67 supermarkten. De publikatie is samengesteld op de Hoofdafdeling Bedrijfs- en Sociaal-Economisch Onderzoek door Drs. A. C. Arts.

In de inleiding wordt een beeld geschetst van de positie van de kruideniersbranche in algemene zin. De afvalrace onder de kruideniers gaat nog steeds door, zij het de laatste jaren in een minder snel tempo. De grootste uitdunning schijnt dus achter de rug te zijn. De opmars van grote zelfbedieningszaken, supermarkten en, niet te vergeten, verbruikersmarkten gaat echter nog door.

In de volgende hoofdstukken worden de bedrijfsuitkomsten behandeld. Het economisch resultaat (netto-winst minus gewaardeerd loon niet-betaalde krachten en ondernemersloon) van de bij het rentabiliteitsonderzoek betrokken zelfbedieningsbedrijven is gedaald

van gemiddeld 0% in 1971 tot - 1% van de omzet in 1973. Ook bij de supermarkten is sprake van een daling van het economisch resultaat, nl. van 2,1% tot 1,6% van de omzet. De in dit gedeelte opgenomen tabellen bevatten verschillende interessante gegevens, zoals aantallen m² verkoop- resp. bedrijfsruimte, omzetten per kracht, per m² verkoopruimte enz. Uit een vergelijking van de bedrijfsuitkomsten van supermarkten met eigen slagerij met die welke vers vlees voorverpakt van derden betrekken valt te concluderen dat de eerstgenoemde zaken een beter economisch resultaat opleverden. Zowel de gunstige marge op vers vlees uit eigen slagerij als het grotere aandeel van de vers vleesverkoop in de totale omzet is hiervoor verantwoordelijk.

Het slothoofdstuk geeft een raming van de bedrijfsuitkomsten over 1974 van beide onderscheiden categorieën zaken. Een verdere verslechtering van het economisch resultaat — in het bijzonder als gevolg van de sterke stijging van de lonen — zou in de lijn der verwachting liggen.

Al met al een lezenswaardig boekje, ook voor beleidsfunctionarissen.

A. M. Tabak

Deze bundel leert ons hoe men de mist in kan gaan door een verkeerde probleemstelling. In de inleiding zegt John Blair: „This book is not concerned with what is referred to as demand inflation” . . . „its concern is with deeply-rooted causes . . .”. Daarmee wordt krachtig gekozen voor de derde van de drie verklaringwijzen, die er in principe bestaan voor inflatieprocessen: geldschepping, overbesteding en de loon-prijsspiraal. Deze trits correspondeert met drie scholen, die onderling wel eens kibbelen. Daarbij kan de valse indruk ontstaan dat de drie verklaringwijzen elkaar uitsluiten, of dat één van de drie scholen eens en voor altijd gelijk moet hebben. In feite is het natuurlijk zo, dat een concreet inflatieproces verschillende elementen in zich bergt; monetaire inflatie, overbesteding en de loon-prijsspiraal kunnen alle drie tegelijk voorkomen. Het gaat er dan om vast te stellen, in welke dosering de diverse elementen optreden, want dat kan sterk per geval uiteenlopen.

Als de negen economen, die deze bundel hebben gemaakt, de dosering der inflatieverwekkende krachten hadden trachten op te sporen, hadden ze een nuttig werk gedaan. Ze hebben zich echter bij voorbaat door hun Amerikaanse gastheren, zoals Blair en Means, laten opzadelen met een diagnose die hierop neerkomt: het is de „push” en meer speciaal de winstmargepush die het doet, over de hele wereld. Immers, zeggen zij, de wereld lijdt al jaren lang aan onderbezetting plus prijsstijging. Die diagnose kan men echter niet waar maken, en dat leidt tot treurig stemmende redeneringen.

De Amerikanen zitten nog het makkelijkst. De veteraan Gardiner Means stelt vast dat de VS slechts in 1967 en 1968 overbesteding hebben gekend, maar dat de prijzen sinds de oorlog aldoor zijn gestegen. De combinatie werkloosheid-inflatie is in de VS al tientallen jaren actueel. Means zoekt de verklaring in de oligopolistische prijszetting en onderscheidt het bedrijfsleven in twee sectoren: de geconcentreerde en de competitieve. Bij dalende afzet in de geconcentreerde sectoren wordt de prijs soms verhoogd om de onderbezettingsverliezen goed te maken. Dit is een vrij consistent en goedgedocumenteerd verhaal, al zal het niet iedereen overtuigen. De looninflatie speelt er bijv. geen belangrijke rol in, en ook zou het best eens kunnen zijn dat hier en daar toch vraagvergrotingen zijn opgetreden die tot prijsverhogingen hebben geleid. Bovendien had ik erg graag eens wat rendementcijfers gezien; de winsten zijn immers, zoals men zegt, de laatste tien jaar gedaald. Means onderzoekt dat

laatste niet, en sluit het dus ook niet uit. Het stuk van Blair gaat eveneens over de VS. Het lijkt op dat van Means; het gaat wat meer in op de prijsbeheersingsmaatregelen van de jaren zeventig.

De auteur van „Stagflation in Great Britain”, P. Sargent Florence, heeft het moeilijker. Hij begint zijn opstel met de opmerking „until recently (British) inflation has been associated with extremely low rates of unemployment which, between the years 1947 and 1966 inclusive, never exceeded 2,5%”; en daarmee zet hij de deur wijd open voor het vermoeden, dat overbesteding één der oorzaken van de prijsstijging is geweest. Zou een te hoog consumptiepeil in Engeland ook niet „deeply-rooted” kunnen zijn? Sargent Florence bespreekt vervolgens de concentratie in de Britse industrie (is toegenomen) en de rol van de vakbeweging; op het laatste terrein is deze auteur een specialist en hij legt ons helder uit waarom het zo’n rommeltje is in de Britse vakbeweging. Looninflatie is het gevolg van nivellerende en denivellerende krachten die elkaar bestrijden. Dat is allemaal aannemelijk en bekend, maar dat deze auteur nu bewezen zou hebben dat de cost-push de allesbeheersende oorzaak in Engeland is — nee, dat kan ik niet zeggen. Hij zegt het zelf trouwens ook niet.

Het verslag over Duitsland (van Helmut Arndt) lijdt aan hetzelfde: er was nauwelijks stagnatie in Duitsland, en de inflatie ging gepaard met lage werkloosheid. Idem in Frankrijk (Joel Dirlam). Weliswaar is dat sinds 1972 veranderd; maar dat de oorzaken van de hevige prijsstijging van de laatste drie jaar bij stijgende invoerprijzen lagen en versterkt werden door spiraalsgewijze loonsverhogingen weet iedereen. Deze recente jaren, met hun hevige prijsstijgingen op grondstoffenmarkten, bewijzen niet dat de „roots of inflation” in de jaren vijftig en zestig zitten waar Means en Blair ze wensen te lokaliseren.

De eigenaardigste bijdrage is die van onze landgenoot H. W. de Jong, die de hele EG voor zijn rekening neemt. Na een aantal feitelijke mededelingen over de structuur van het Europese economische leven gaat hij in op de concentratiebeweging in de industrie (ook het onderwerp van zijn proefschrift, 1972). Hij laat aan de hand van markt-aandelen van de vier (en 8, en 20, en 50) grootste bedrijven per bedrijfstak zien hoe de concentratie, vooral in de jaren zestig, is toegenomen. Tevens is het effect daarvan op de prijsvorming afgenomen door de vrijmaking van het handelsverkeer in de EG. Vooral in de tweede helft van de jaren zestig over-

heerst toch de concentratie boven de liberalisatie. Tot zover is het verhaal van De Jong prima, maar als hij de stap naar de inflatie gaat maken valt alle grond onder zijn voeten weg. Hij constateert weliswaar, aan het eind van de jaren zestig, stijgende inflatie en stijgende oligopolistische macht, maar gaat niet na of er intussen misschien geen andere factoren in het spel zijn geweest, zoals loonexplosies, overbesteding enz. Zelfs doet hij geen poging om een tussenstap te zetten: die van concentratie naar winstmarge of rendement. Had hij deze logisch vereiste tussenstap wel gemaakt dan zou het hem echter zijn opgevallen, dat de latere jaren zestig niet alleen meer concentratie, maar ook dalende rendementen hebben opgeleverd. (Dat is althans de waarschijnlijke combinatie op het macro-economische vlak; per bedrijfstak kan het best anders liggen). Deze combinatie weerspreekt echter de these die deze bundel tracht te verdedigen, namelijk dat de diepere oorzaak van de inflatie toch eigenlijk bij de grote bedrijven ligt. De Jong komt er dan ook helemaal niet meer uit; hij concludeert, mijns inziens terecht, dat „a causal connection between rising concentration and price increases cannot be proven apart from individual sectors”. En ook: „there may be a suspicion that concentration has withdrawn the brake on the acceleration of inflation”. Deze lovenswaardige voorzichtigheid is echter geheel in strijd met de klaroenstoten waarmee Blair en Means deze bundel beginnen; wat Europa betreft zitten de „diepe” wortels blijkbaar elders dan in de prijspolitiek van de grote bedrijven.

Wie de diagnose wil stellen van de naoorlogse inflatie moet anders te werk gaan dan de organisatoren van deze bundel.

J. Pen

Investing in developing countries. OECD, Parijs, 1975, 115 blz., \$ 5.00, £ 2.20.

Deze studie geeft een overzicht van de methoden waarmee de leden van het Development Assistance Committee (DAC) van de OECD het investeren in de ontwikkelingslanden trachten te bevorderen. De faciliteiten voor investeerders in ontwikkelingslanden komen hier i.h.b. aan de orde. De landen die de revue passeren zijn: Australië, Oostenrijk, België, Canada, Denemarken, Frankrijk, Duitsland, Italië, Japan, Nederland, Nieuw-Zeeland, Noorwegen, Zweden, Zwitserland, Engeland, de Verenigde Staten. Tot slot worden er een aantal multilaterale plannen en initiatieven besproken, die niet gesteund worden door leden van de DAC, maar door instellingen waarin DAC-leden deelnemen, zoals de Verenigde Naties, IBRO, Inter-American Development Bank enz.

Dit boek, dat is uitgegeven als deel 95 van de Nederlandse bibliotheek der geneeskunde, bestaat uit twee delen. Het eerste deel heet „Veranderend milieu en volksgezondheid”. Daarin wordt achtereenvolgens ingegaan op: de basis van de milieuhygiëne, de achtergrond der milieuproblemen, de verontreinigde bodem, het verontreinigd water, de verontreinigde lucht en het milieuhygiënebeleid. In het tweede deel wordt wat dieper gaande informatie verschaft over enkele specifieke verontreinigingen, t.w. asbest, bestrijdingsmiddelen, cadmium, carcinogenen, fluoriden, koolmonoxyde, kwik, lood, ozon, stikstofoxyden en zwaveloxyden.

Achter ieder hoofdstuk zijn de meest relevante Nederlandse tijdschriftartikelen vermeld. In de tekst van het eerste deel zijn geen verwijzingen geplaatst. Aan het slot van dit deel is een aanvullend, in enkele grote rubrieken ingedeeld, literatuuroverzicht opgenomen, dat de belangrijkste literatuur bevat, die in 1974 in Nederland in boek- of brochurevorm bestond. Het tweede deel geeft wél verwijzingen in de tekst, ook naar buitenlandse literatuur.

De auteurs hebben hun boek, naar zij in het voorwoord mededelen, primair geschreven voor artsen en medische studenten, maar — zo voegen zij hieraan toe — voor milieubeheerders kan het wellicht ook leerzaam zijn de problemen eens vanuit medisch oogpunt te beschouwen. Inderdaad is het, o.a. vanwege de gewenstheid van een interdisciplinaire aanpak van de milieuproblematiek, nuttig dat ook anderen dan (a.s.) medici kennis nemen van dit boek. Vandaar — neem ik aan — dat naar *ESB* een recensie-exemplaar werd gezonden en vandaar ook, dat hier aandacht aan het boek wordt geschonken.

Nu is het bijzonder jammer te moeten vaststellen dat de auteurs geen enkele moeite hebben genomen hun werk wat meer toegankelijk te maken voor een ruimere lezerskring dan de primair beoogde. Zelfs wanneer men beschikt over enige medisch-biologische en chemische kennis, voelt men de behoefte het boek met behulp van naslagwerken te annoteren. Het zou daarom gemakkelijk zijn geweest wanneer aan deze „inleiding” een verklarende woordenlijst was toegevoegd.

Tegenover deze tekortkoming staat echter veel positiefs: het boek biedt namelijk zeer waardevolle informatie over de hierboven genoemde onderwerpen en dat zonder omhaal van woorden. De schrijfstijl is sober, rechttoe rechtaan, met een zekere hang tot het gebruiken van vreemde woorden, naast natuurlijk het (al dan niet nodige) vakjargon. In een volgende druk zijn naar ik hoop een aantal van deze woorden verdwe-

nen dan wel in de gewenste woordenlijst toegelicht en zijn de nu nog voorkomende, gelukkig weinige, zetsfouten verbeterd alsmede enkele zinnen (op blz. 105, 116 en 176) die stilistisch niet helemaal gelukt zijn.

Hier en daar zijn de auteurs ook wat karig met hun toelichting. Enkele voorbeelden van plaatsen waar dat het geval is: de tabellen XVI en XIX en de beschrijving van de procedure met betrekking tot de toelating van voedseladditieven, die volgt na de intrigerende zin op blz. 153: „Er is geen gezondheidkundige, wel een economische (lees: financiële, d.W.) redenering op te stellen waarom voor voeding een principieel andere bewakingsprocedure wordt gevolgd dan voor de inademingslucht”.

Eén mededeling is niet geheel juist. Op blz. 179 merken de auteurs, als zij het hebben over het streven de milieuverontreiniging tegen te gaan via een vermindering van lood in benzine, op: „De EEG is overgegaan op een maximale grens van 0,4 g/l per 1 januari 1976 en zal wellicht besluiten deze verder te verlagen tot 0,15 g/l in 1978”. Het gaat hier wat die grens van 0,4 gram per liter betreft niet om een reeds genomen besluit, maar om een voorstel van de Europese Commissie. Inmiddels heeft het Europese Parlement geadviseerd de door de Commissie voorgestelde verlaging tot 0,4 gram per liter pas per 1 januari 1977 te doen ingaan en de verlaging tot 0,15 gram per liter in 1978 te schrappen, ervan uitgaande dat een belangrijkere beperking het onderwerp zou kunnen vormen van een latere regeling 1).

Waarom de auteurs hun stof eigenlijk over twee delen hebben verdeeld, is niet geheel duidelijk. Wie geïnformeerd wil worden over specifieke onderwerpen, bijvoorbeeld over kwikvergiftiging, zal niet volstaan met het lezen van het hoofdstukje over kwik in het tweede deel, maar zal ook willen weten wat daarover in het eerste deel wordt gezegd. Voor hem is de splitsing in twee delen niet zinvol. Voor literatuuropgaven moet hij zelfs op drie plaatsen zijn. In plaats van een „aanvullend literatuuroverzicht” (blz. 135 t/m 142) op te nemen, hadden de auteurs de literatuuropgaven behorende bij de afzonderlijke hoofdstukken beter kunnen uitbreiden. Erg bezwaarlijk is deze informatiespreiding nu ook weer niet, want het boek laat zich desondanks snel raadplegen, mede dank zij het aanwezige zaakregister.

Alles bijeen genomen: een boek dat er zeker zijn mag.

d.W.

Dr. W. Maarse Nzn.: De betekenis van prijzen voor de internationale handel van centraal geleide volkshuishoudingen. VU Amsterdam, 1975, 159 blz.

Onderwerp van studie in de bovengenoemde dissertatie is de prijsproblematiek van de centraal geleide volkshuishoudingen, vooral het prijzenprobleem van deze landen met betrekking tot de internationale handel. In deze studie wordt duidelijk gemaakt welke rol de prijzen spelen bij de intertemporele en intersectorale allocatie van de produktiemiddelen. Er wordt ingegaan op de marxistische traditie en er komen zowel het begrip arbeidswaarde als produktieprijzen aan de orde. Verder besteedt de auteur aandacht aan de administratieve planprijzen, de centrale planning, voor zover deze mede betrekking heeft op de buitenlandse handel, en de wijze waarop in het internationale goederenverkeer binnen de COMECON de prijzen worden vastgesteld. Er is tevens een onderzoek gedaan naar het verschijnsel prijsdiscriminatie, wat overigens altijd moeilijk te bewijzen valt. In het laatste hoofdstuk komt de betekenis van prijzen voor de economische integratie van de centraal geleide volkshuishoudingen aan de orde. In dit hoofdstuk wordt nagegaan welke economische hervormingen noodzakelijk zijn om de buitenlandse handel te kunnen doen baseren op comparatieve kostenverschillen.

A. A. van der Giessen: Evaluation of the recursive fix point method for the Dutch 69-C econometric annual model. Occasional Paper, nr. 10, Centraal Planbureau, Den Haag, 1975, 37 blz.

In dit rapport wordt aandacht besteed aan de „recursive fix point” - schattingsmethode (RFP-methode); met behulp van deze methode is het Nederlandse 69-C-model geschat. Allereerst wordt uiteengezet waarom schattingsprocedures zoals Ordinary Least Squares, Limited Information Maximum Likelihood en Two Stage Least Squares niet voldoen als schattingsmethode van het onderhavige model. Vervolgens worden de eigenschappen van deze RFP-schatters genoemd en komen enige voorwaarden aan de orde, die bij het beoordelen van de met behulp van bovengenoemde schattingsmethode verkregen resultaten kunnen worden gehanteerd. De auteur bespreekt verder de schattingsresultaten van het 69-C-model en vergelijkt deze met andere schattingsmethoden zoals Ordinary Least Squares en Limited Information Maximum Likelihood.

Fiscaal Memo. Kluwer BV, Deventer, juli 1975, 61 blz.

Bevat in beknopte vorm de voornaamste feitelijke gegevens die regelmatig nodig zijn in de dagelijkse adviespraktijk van belastingdeskundigen.

1) Zie: *Industrie en samenleving*, no. 41/75, bijlage 3, blz. 1.

de rijksoverheid vraagt

economisch medewerkers (mnl./vrl.) vac. nr. 5-3254/0936

voor het Ministerie van Verkeer en Waterstaat
t.b.v. het Directoraat-Generaal van het Verkeer, Afdeling Financiële Zaken

Het Directoraat-Generaal van het Verkeer is belast met de behandeling van nationale en internationale aangelegenheden m.b.t. de spoorwegen, het wegvervoer en de binnenscheepvaart, alsmede economische vraagstukken van de zeehavens voor zover deze verband houden met het vervoer.

Taak: mee leiding geven aan de afdeling, welke is belast met de behandeling van financiële aangelegenheden m.b.t. het openbaar personenvervoer, bestaande uit de rijksbijdragenregelingen voor het interlokale en lokale openbare vervoer; de vergoedingsregeling t.b.v. de openbare dienstverplichtingen van de Nederlandse Spoorwegen en de tarifaangelegenheden van het reizigersvervoer-NS, het streekvervoer en het lokaal openbaar vervoer; ontwikkelen van systemen ter beheersing van de kosten van openbaar-vervoerbedrijven; ontwikkelen van nieuwe tariefsystemen in het openbaar vervoer.

Vereist: doctoraal examen Economie en ruime ervaring als bedrijfseconoom, b.v.k. in de vervoerssector.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 4992,- per maand.

---

economisch medewerkers (mnl./vrl.) vac. nr. 5-3265/0936

voor het Ministerie van Verkeer en Waterstaat
t.b.v. het Directoraat-Generaal van het Verkeer, Afdeling Financiële Zaken

Het Directoraat-Generaal van het Verkeer is belast met de behandeling van nationale en internationale aangelegenheden m.b.t. de spoorwegen, het wegvervoer en de binnenscheepvaart, alsmede economische vraagstukken van de zeehavens voor zover deze verband houden met het vervoer.

Taak: leiding geven aan werkzaamheden m.b.t. de financiële aspecten van de regeling voor afdekking van tekorten van het lokaal openbaar vervoer, waaronder beoordelen van begrotingen van vervoerbedrijven, ontwikkelen van kostennormen en beoordelen van financiële consequenties van wijzigingen in het voorzieningsniveau.

Vereist: doctoraal examen Economie en ruime ervaring als bedrijfseconoom, b.v.k. in de vervoerssector.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 4992,- per maand.

---

beleidsmedewerker (mnl./vrl.) vac. nr. 5-3260/0936

voor het Ministerie van Verkeer en Waterstaat
t.b.v. het Directoraat-Generaal van het Verkeer, Afdeling Goederenvervoer per spoor

Het Directoraat-Generaal van het Verkeer is belast met de behandeling van nationale en internationale aangelegenheden m.b.t. de spoorwegen, het wegvervoer en de binnenscheepvaart, alsmede economische vraagstukken van de zeehavens voor zover deze verband houden met het vervoer.

Taak: behandelen van aangelegenheden m.b.t. goederenvervoer over de rail, waaronder begrepen herziening en voorbereiding in materiële zin van wettelijke voorschriften op het gebied van goederenvervoer; mee voorbereiden en vormen van het beleid t.a.v. het goederenvervoer per spoor. De werkzaamheden liggen zowel op economisch als op juridisch terrein.

Vereist: doctoraal examen Nederlands recht met economische specialisatie of doctoraal examen Economie.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 4307,- per maand.